O’ZBEKISTON RESPUBLIKASI QIShLOQ VA SUV XO’JALIGI VAZIRLIGI

SAMARQAND QIShLOQ XO’JALIGI INSTITUTI

Charmbop, po’stinbop va muynabop teri tavorchunosligi.

(Ma’ruza matni)

SAMARQAND - 2013

Sizga tavsiya etilayotgan ushbu matnlar Veterinariya,Zootexniya va Qorako'lchilik ixtisoslikgi uchun mo'ljallangan **Charmbop, po'stinbop va mo'ynabop terilar tovarshunosligi** faniga mansub bo'lib, undagi mavzular bo'yicha asosiy tushunchalar bayon etilgan. Bu sohadagi bilimlarni yanada mukammallashtirish uchun adabiyotlar ro'yxati ham keltirilgan.

Tuzuvchilar:
Qishloq xo'jalik fanlari namzodi,dosent **Inayatov A.I.**
Assisent **Fayzullayev O.**

Taqrizchilar:
D.X.Xolmirzayev – Qishloq xo'jalik fanlari doktori,professor

Ma'ruza matnlari "Yaylov charvachiligi va xayvonlarni oziqlantirish tehnologiyasi" kafedrasining 2013 yil 13 sentyabr 1-sonli, Veterinariya,Zootexniya va Qorako'lchilik fakulteti o'quv-uslubiy hay'atining 2013 yil 4 noyabr 2-sonli hamda institut Markaziy attestasiya va uslubiy kengashining 2013 yil 22 noyabr 3-sonli qarorlari bilan ma'qullangan.

Мундаража

1	Charmbop, po'stinbop va muynabop terilarning halq xo'jaligidagi ahamiyati.	**4**
2	Charmbop, pustinbop va muynabop teri beruvchi xayvonlarni suyishga muljallanganlarini tashish, tashishga tayyorlash, tashish usullari, suyish va suyish davrida saklash, suyish usullari	**8**
3	Teri shilingandan keyin ruy beradigan o'zgarishlar.	**17**
4	Teri xom ashyosiga dastlabki ishlov berish texnologiyasi	**20**
5	Chambop, muynabop va pustinbop terilarni tuzilish.	**24**
6	Charmbop, po'stinbop va mo'ynabop terilarni tovarlik xususiyatlari.	**27**
7	Terini tuzilishi, tartibi va fiziko-mexanik xususiyatlari	**33**
8	Charmbop xom –ashyosining xususiyati va tasnifi.	**37**
9	Pustinbop va muynabop terilarning xususiyatlari va tasnifi	**41**

1-Ma'ruza**: Charmbop, po'stinbop va muynabop terilarning halq xo'jaligidagi ahamiyati.**

Reja:

1. Charmbop, po'stinbop va muynabop terilarning halq hozirgi ahvoli. Rivojlanish tarixi.
2. Charmbop, po'stinbop va muynabop terilarning sifati to'g'risida tushunchag'
3. Charmbop, po'stinbop va muynabop terilarning terilarning olish manbalari.

Adabiyotlar:

1. Зокиров М.Д.Атамуродов К.А.Хайдаров К.Х. Хайвонлар хом ашёси товаршуносли. Тошкент, 1999 й

2. Каспарьянц С.А. Кошилёв А.Ф. шкутов Ю.Г Товароведение и технология первичной обработки кожевенного сырья. Москва Легкая индустрия, 1977 й.

3. Muynabop,po’stinbop va charmbop terilarni ishlab chiqarishni uslubiy qullanmalari. Toshkent, 2008 y.

4. O’zinform agroprom targ’ibot va ilmiy- texnikaviy axborotlar Respublika markaziy «Bildirish»lari.

5. Muynabop, po’stinbop va charmbop terilari Davlat standartlari. 2000 y.

O’zbekiston iqtisodiy rivojlanish tarraqiyotining asosiy yo’nalishlarini amalga oshirish va yuqori natijalarga erishishlik uchun ommaviy ravishda og’ir mashinalashtirilgan sistemalarga va yuqori texnologik jarayonlarni zamonaviy usullarini qo’llashlikda ishlab chiqarish korxonalarini kompyuter uskunalari bilan boshqarish, shuningdek bir qatorda texnikaviy yangi asbob uskunalar bilan ta’minlashdan iborat.

Mo’yna, mo’ynabop, po’stinbop va charmbop terilarni ishlab chiqarish korxonalarining asosiy maqsadi bu xalq xo’jaligiga kerakli bo’lgan qishloq xo’jalik xayvonlar terisini qayta ishlov berishlik orqali payafzal va ust kiyimi uchun yaroqli bo’lgan buyimlari, olishlikdan iborat. Ma’lumki charm va movut, xom ashyosi payafzal buyumlari, ust kiyimlok uchun va boshqa maqsadlar uchun ishlatiladi. Muyna, muynabop, po’stinbop tayyorlangan buyumlar shunday xususiyatga egakim, qaysikim su’niy usul bilan olingan buyumlarda bu xususiyatlarni vujudga keltirishlik juda qiyin. Misol uchun charm va muyna xom ashyolarining singdiruvchanligi, taranglik xususiyati, tayyorlangan mahsulotni yuqori darajada foydalanishlik qobilyatiga ega bulganligi bilan ajralib turadi.

Yuqori sifatli xom ashyolarga bo’lgan aholini talabini qondirishlik uchun muyna, muynabop, pustinbop va charmbop teri ishlab chiqarish korxonalaridan, yuqori sifatli va xzamonaviy chiroyli tashqi ko’rinishga ega bo’lgan, shuningdek doimiy ravishda rang- barang xillarni yangilab turishlikni talab qiladi.

Mo’yna, mo’ynabop, po’stinbop va charmbop qadimiy ishlab chiqarish mahsulotlari bo’lganligiga qaramay, charm va mo’yna kimyolariga va texnologiyasi (ishlov berish usullari). Juda sust rivojlad charm va mo’ynaning tayyor qilib pishirishlik jarayoni juda murakkabligi bilan ayrilib turadi, qaysi oson va qulay usullari yaqin yillargacha noma’lum edi.Juda qadim zamonlardan boshlab, inson uchun himoya vositilari bilan ta’minlab kela boshladi. Qahraton sovuqlardan saklanishlik uchun kiyadigan kiyim bo’lmaganligi sababli, odam tanasi sovuqqa dosh bermagan, hayvonlarni so’yish natijasida qolgan hayvon terilarini yerga to’shak sifatida ishlatish, tanaga o’rab kiyimlik natijasida bu terilar yerdagi tuproqnim tarkibida bo’lgan meneral moddalar ta’sirida ancha yumshoq to’shak sifatida keng qo’llamda foydalanilgan, vaqt o’tishligi bilan inson bosh

kiyimlik uchun ust kiyimlik uchun po’stakni bichib tikib kiya boshlagan, shu davrda oyoq kiyimlari uncha takomil emas edi.

Oldin taxtalardan oyoq kiyimi tikkan, lekin bu oyoq kiyimlari oyoqni ishqalab yara qilar edi. Shuning uchun ham oyoqni himoya qiladigan, yara yoki boshqa biron jarohat yetkazmaydigan buyum, uyilib topishlik kerak bo’lib qoladi. Odamlar hayvonlar tanasidan shilib olingan terilarni oyoqlariga bog’lab yuradigan bo’lishdi, lekin bunday teri suv tekkaniga ivib, issiqlik ta’sir etganda esa juda qatib qolgan, ya’ni oyoqdan chiqarib olishlik mumkin bo’lmagan darajada qotishi, natijada yana qayta xillash natijasida oyoqni bu terilardan xolos etadigan bo’lishdi.

Ilgari O’rta Osiyo xalqlari yerni qo’sh qo’shib omoch bilan haydaganlar, qo’shni kun bo’yi haydash natijasida hyech biror oyoq buyumi bardosh bermagan shuning uchun ham “Kallaxon”dan choriqni ustiga ho’llab tortilgan. Natijada “Kallaxom”-(bu qoramol terisini kalla qismining terisi bo’lib mexanik ta’surotga juda chidamli hisoblanadi). Choriqning shakliga moslashib qotib qolgan. Bu yo’sinda kallaxomdan foydalanishlik uchun uni tortib bog’lab qo’yishlik kerak, bunda biron ip chidash bermagan.

Keyinchalik qoramolning ichagidan tozalab o’ram yasab qotirib qo’yishlik natijasida, tortib bog’laydigan iplar paydo bo’lgan, natijada kallaxomning kiyib bir necha oy mobaynida yurishlik, yani bir necha oygacha mexanik ishqalanishga chidamli oyoq buyumini tag qismi sifatida foydalanilgan. Hatto Amir Temur tomonidan teri solig’i joriy qilingan bo’lgan.Asta-sekinlik bilan kallaxomdan alohida charm mahsulotli choriqlar tikila boshlangan.

Echki terilaridan “takaki” ishlab chiqara boshlangan yillari Samarqand karvon yo’llarida joylashgani uchun O’rta Osiyoda hunarmadchilik juda ravnoq topgan shaharga aylangan. Bu yerda kichik hunarmandlar qo’y va echki terilarini ayron bilan oshlab charm mahsulotlari ishlab chiqara boshlaganlar. Keyinchalik esa “Mukki”ya’ni poshnasi baland chavandozlar uchun etik, ayollar va erkaklar uchun mahsi, kichik yoshdagi bolalar uchun alohida mo’kichalar ishlab chiqarila boshlandi. Bu mukkichalar charimdan, ko’rinishi xushbichimligini ortirish uchun, rang berish ham o’ylab topilgan. O’rik daraxtining tomirini, anor po’stlog’ini qaynatib teriga singdirilsa, qizil rang beradi. Piyoz po’stlog’i qaynatilsa undan sariq rang olganlar va x.k.

1860 yillarga kelib muloyim etiklarga talab oshganligi sababli, hunarbandlar oshlashni yangi yo’llarini o’ylab topganlar.Unni kepagidan xamir qorib teriga surtish orqali, undan yumshoqligi ayron bilan oshlangan teriga nisbatan yaxshiroq terilar ola boshlaganlar. Hozirgi qorako’l oshlashlik ham shu usulga mos keladi. 1880-1885 yillarga kelib po’stin, mo’yna va oyoq buyumlariga talab kattara boladi. Kichik hunarbandlar birlashib kattaroq hunarbandchilik uyushmalari ocha boshladilar. Natijada terini oshlashlikni yangi usullari o’ylab topildi, ya’ni daraxt po’stloqlari bilan, achchiq tosh bilan mulloyim terilardan olina boshladi. Terining

ichki qismini qirtishlab, ya’ni teri osti yog’lari va to’qimalaridan sovungarlar sovun ishlab chiqarib, qolgan qismidan esa, jun qoplami po’stin ishlab chiqarish uchun yaroqli bo’lsa po’stin, agar talabga javob bermasa charm ishlab chiqarila boshlanadi. 1887 yili O’rta Osiyoni Samarqand shahrida charm-ko’n zavodi ochildi va ishga tushirildi. Natijada juda ko’p kichik hunarmandlar inqirozga uchradi.”Ulug’ Oktyabr revolyusiyasi g’alaba qozongandan keyin charmchilik va mo’ynachilik korxonalari tez qo’llamda rivojlana boshladi”.

1920 yilga kelib chet davlatlariga eksport qilishlikni o’rniga, 30 yillarga kelib xrom tuzi bilan oshlangan terilarni chetga chiqara boshlandi. (Birinchi va ikkinchi besh yilliklar davrida oshlash ekstraktlari olinadigan ishlab chiqarish korxonalari ko’rilib vatanimizda tayyorlanayotgan terilarnioshlashlik uchun ketadigan to’yintirilgan ekstraklar bilan to’la qondirishga erishildi). Hozirgi vaqtda charmchilik va movutchilik korxonalar ulkan sanoat tarmog’iga aylanib, zamonaviy texnika va yuksak texnologiyalar bilan taminlangan bir butun mexanizmga aylandi.

(Zamonaviy charm va mo’yna texnologik jarayonlarini to’la izohlabgina qolmay yuqori sifatli mahsulot olishlikda, jarayonini boshqarish usullarini ishlab chiqarishdan iboratdir).

Jarayonni murakkabligi, bu jarayon natijasida hosil bo’lgan mahsulot yuqori molikulyar, har xil funksiyali guruhlardan tashkil topgan organik birikmalari (oqsildan) tashkil topgandir. Charm va mo’yna ishlab chiqarish jarayonlarida oqsil har xil kimyoviy dorivorlarni ta’siriga duch kelib, sifati o’zgaradi va aniq to’liq bir xususiyatni egallaydi.

(Charm va mo’yna) texnologiyasi bu - kimyoviy va mexanik ta’surotlar ta’sirida terini qayta ishlash orqali, kam mexnat sarf va xarajat sarflash orqali aloxida istemol xususiyatiga ega bo’lgan fan xisoblanadi).

Mo’yna movut va charichilik texnologiyasi boshqa fanlar singari doimiy ravishda rivojlanib turadigan fan xisoblanib tabiiy nazariy bilimlar, amaliy tajribalar, yangi mashinalar va aparatlar ishlab chiqarishi va iqtisod rivojlanishi bilan bir qatorda yuksala boradi, shuning uchun texnologik jarayonning mavjud bo’lgan shakli nixoyasi xisoblanmaydi, ayrim bosqichlarda belgilangan jarayonlar, yangilari bilan almashtirilib turiladi, ya’ni eng yangi taraqqiy etganlari bilan. Bu jarayonning yangi qonunlarini ochish orqali mexanik va fizik-kimyoviy mexanizmlarini chuqur o’rganishlik, ishlatilayotgan modaning tuzilishini va ishlab chiqarishni yangidan tashkil qilishlik natijasida ruyobga chiqariladi. (Texnologiyaning taraqqiy etishi xo’jalikning oldiga qo’ygan maqsadiga, muvofiq bo’lib, shuning bilan birgalikda xalq xo’jalik planiga kiritiladi, hamda sanoatning hamma tarmoqari oldiga qo’yilgan aniq yo’llanma bilan belgilab beriladi).

Ishlab chiqarish iqtisodiy ta’surotini yuksaltirishlik, bu yangi taraqqiy etgan texnologiyani qo’llanishligiga bog’liq bo’ladi. Qo’shimcha texnologiya jarayonlari chiqindi maxsulotlarini qayta ishlov berishlik uchun katta etibor berilib, chiqqan maxsulotni ommaviy ishlov berishlikga moslashtiriladi. Shu bilan birgalikda ish va

moddiy taqsimotni kamaytirishlik biln birgalikda yarim fabrikatdan yuqori sifatli charm olishlik ko’zda tutiladi.

Ishlab chiqarishni natija beradigan asosiy ko’rsatgichlaridan biri bo’ib bu $100m^3$. ga ketadigan terini qanchalik sarf bo’lganiga yoqim charm va mo’ynani qanchalik chiqim berishligi hisoblanadi. Afsuski zavodlar aro terini $100m^3$. uchun sarflanishi ancha bir biridan farq qiladi. Poyafzalni ust qismi uchun qoramollar terisidan 30% cho’chqa terisidan 17%gacha teri sarflanishi bilan farqlanadi. Teri chiqindilarini kamaytirish, texnologik fanga chuqur e’tibor berishlik, sifatni ko’tarishlik orqali, ishchi kuchidan to’g’ri foydalanishlik orqali isrof bo’lishlik darajasini pasaytirishlik mumkin.

Charm va mo’yna ishlab chiqarishlikda donabay mexanik usul bilan ishlashlik yotuk o’rnini egallaydi. Lekin bu ishlov berish usuli ko’p mexnat talab qiladi. Shuning kompleks mexanizasiyalashgan va aftomatlashgan korxonalarni joriy qilishlik hozirgi zamonni talabi bo’lib qolmoqda.

Mexanizasiyalashtirishlik va ayniqsa avtomatashtirishlik zamonamiz talabidan ancha orqada qolib ketmoqda. Charm zovodlari va mo’yna ishlab chiqarish korxonalarida hozirgi vaqtda 35% ga yakuni bajarilayotgan ishni qo’l mexnati orqali bajariladi.

2-Ma’ruza: **Charmbop, pustinbop va muynabop teri beruvchi xayvonlarni suyishga muljallanganlarini tashish, tashishga tayyorlash, tashish usullari, suyish va suyish davrida saklash, suyish usullari**

REJA:

1. Suyishga muljanllangan qishloq xo’jalik xayvonlarinilarni toshish.
2. Suyish davrida saklash
3. Suyishni teri sifatiga ta’siri
4. Konsizlantirish, shilish va shilish usullari.

Adabiyotlar:

1. Зокиров М.Д.Атамуродов К.А.Хайдаров К.Х. Хайвонлар хом ашёси товаршуносли. Тошкент, 1999 й

2. Каспарьянц С.А. Кошилёв А.Ф. шкутов Ю.Г Товароведение и технология первичной обработки кожевенного сырья. Москва Легкая индустрия, 1977 й.

3. Muynabop,po’stinbop va charmbop terilarni ishlab chiqarishni uslubiy qullanmalari. Toshkent, 2008 y.

4. O’zinform agroprom targ’ibot va ilmiy- texnikaviy axborotlar Respublika markaziy «Bildirish»lari.

5. Muynabop, po’stinbop va charmbop terilari Davlat standartlari. 2000 y.

Go’sht uchun so’yiladigan xayvonlar go’sht sanoatlariga, temir yo’l, suv transport, ayrim vaktlarda xavo yo’li orkali va xaydash yo’li orkali yetkazilib beriladi. Xayvonlarni ortib yoki xaydab olib borishni uziga xos qiyinchiliklari bo’lib aniq va tug’ri amaliy ishlarni bajarishni talab qiladi, bu qonuniyatlarga tugri amal qilishga xodimlari jalb qiladi.

Xayvonlarni gusht sanoatiga muvaffaqiyatli yetkazib berishga xayvonlarni ortishdan oldin ularni yo’lga tayyorlashni, xaydab borishning tezligi, ortishi, sharoiti va ularni muvaffaqiyatli tushirib olishga bog’liq buladi. Xaydab beruvchi yoki ortib beruvchi shaxslarning veterinariya-sanitariya qoidalariga rioya qilishlari shart. Xayvon veterinariya nazorati ostida olib boriladi.

Xayvonlarning qanaqa turga ega bulishidan qatiy nazar xar qaysi bulimiga junatilgan guruhiga maxsus tuldirilishi shart. Veterinariya (forma № 1) mahalliy joydagi veterinariya xizmatining bajaruvchi vrach tomonidan beriladi. Bu formalar veterinariya ministrligi tomonidan tasdiqlangan blankalarga tuldiriladi.

Xayvonlarni tashish viloyat miqyosida bulsa bu xujjat viloyat vetvrachi tomonidan beriladi. Veterinar guvoxnomasi 3 sutka davomida yaroqli bo’lib xisoblanadi. Shuning bilan birga bu xzujjat xayvon junatilgan joydan to olib beriladigan joygacha yaroqli bulib xisoblanadi. Bu xujjat xayvon junatilgandan joydan to olib boriladigan joygacha yaroqli bulib xisoblanadi.

Tovar va transport nakladnoylarni 3 kunlik qilib tuldiriladi. Shundan 1 donasi xujalikda qoldiriladi va ikki donasi katta provodnikka (kuzatib olib beruvchiga beriladi). Shundan biri berkitilgan qonvertga solinib gusht kombinatiga beriladi.

Tovar nakladnoy yirik xayvonlarga, otlarga va tuyalarga xar qaysi xayvonlar aloxida tarozida tortilganda keyin uning jinsi, yoshi, semizligi bir xil bo'lsa guruh – guruh qilib tuldiriladi. Parrandalarda esa turiga, yoshiga qarab guruxh-guruh qilinib tuldiriladi. Yirik xayvon bolalarining og'irligi katta bo'lsa ularga xam aloxida tuziladi. Transportirovka qilinadigan xayvonlarni tortish oziqlantirilgandan keyin kamida 3 soatdan keyin tortilishi kerak. Xujjatga xayvonni qabul qilib olgan shaxs qul quyishi shart. Bu xujjat xujalik buxgalteriya va rahbari kul qo'yib muxr bosadi.

Chul jurnali poyezd bilan avtomobil uzoq xaydab borilganda beriladi. Bu jurnalda beriladigan oziqa, inventar, borish yo'li markaziy sug'oriladigan joy. Gungini tushiradigan joy va boshqalar kursatiladi.

Xayvonlarni ortishga tayyorlash. Xayvonlarni ortib tashish borishda xayvonlarning saqlash sharoiti keskin uzgaradi, bu uzgarishlar xayvonga nisbiy ta'sir qiladi, ayniqsa tashishning birinchi kundan xayvon bir joyda turaolmaydi va yaxshi oziqlanmaydi. Keyingi kunlarda kunikib yaxshi oziqlanadilar. Xayvonlarni tashish tajribasini shu kursatishiga xayvonlarni tashishdan oldin uning xujaligida tayyorlanish kerak.

Transportirovka qilinadigan xayvonlarni birinchi kunidan ularni jinsiga, yoshiga, semizligiga qarab ajratish kerak. xar qaysi ajratilgan xayvonlar vagon yoki paraxod sig'imiga qarab guruh qilib alohida ajratiladi. Xayvonlarni guruhga ajratilganda yosh buzoqchalar yoki quyga kelgan sigirlar ajralib qolsa gurux urtasida xar xil keraksiz tashvishlar bo'ladi, yuqorida kursatilgan xayvonlarni guruxga kushmaslik kerak.

Xayvonlarni ko'p bozovta bulishiga (xayvonlarni och qolishi, suvsiz qolishi xamda joyga talashib vojaklik kilish) sabab buladi. Xayvonlarni tashishda kuzatib boruvchiga xayvonga bo'lgan muomilasiga bog'liq bulib agar kuzatuvchi yumshok muomila qilsa xayvon xam unga javob kupol muomila qilmaydi. Xayvonlar 10-12 kun davomida transportirovka qilinadigan bo'lsa alohidja guruh qilinib 2-3 kun ilgari alohida saklanib ularga vagonda (yo'lda) beriladigan ozuqaga utkaziladi. Bir bosh yirik shohli xayvon uchun 2,7 m^2 chuchka. qo'y uchun 1,5 m^2 maydon ajratiladi. Xayvonlarni poyezda, suv transportida tashilganda, to yetib bergunchа xayvonlarga tushama beriladi. Yirik shoxli xayvonlar yoki qo'ylarning xar 100 kg tirik og'irligi uchun 5,5 kg quruq pichan, chuchka uchun (xar boshiga 2,5 kg, parranda uchun xar 100 bosh uchun 5 kg, tuyimli ozuqa, qo'ylar uchun ularning 2 kg bulsa 100 g silos yoki 300 g ut yoki 100 g poliz, ildiz meva yoki 20 g konsentrat berilishi kerak.

Xayvonlarni transportirovka qilganda xul ut bilan oziqlantirish man etiladi. Xo'jalikda mol topshiruvchiga xujalik boshlig'i va mutaxassislari molni kuzatib borish tugg'risidagi qoidalarga rioya qilishini qattik topshiriq qilib beriladi.

Xayvonlarni temir yo’l orqali tashish. Go’sht kombinatiga temir yo’l bilan tashiladigan xayvonlar 4 sutkadan oshmagan va yo’lning uzoqligi 300-600 km bulishi kerak. xayvon uzoq muddatda transportirovka qilinganda bu xolat xayvonga nisbiy ta’sir qiladi. Xayvonlar maxsus yoki oddiy vagonlarda tashiladi. Vagonlar mol tashish uchun jixozlangan bulishi kerak. Maxsus vagonlarga oxurlar qo’yilgan bo’lib, uning estkiy qismida xayvon boglanadigan xalqalar urnatilib qo’yiladi. Xayvonlarni sugorish uchun vagonning estki qismida bak urnatilib bu baklarga vodoprovod orkali suv solinib maxsus trubalar orkali sug’oriladi. Poyezd tuxtab turgan paytda stansiyada baklarga suv solinib tuldiriladi.

Yirik xayvonlar va otlarni tashish uchun muljallangan vagonlarning tepa qismida polka qilinib bu polkalarga xashak va inventarlar saqlanadi. Vagonning tepa qismida xavo almashitiriladigan teshiklar buladi. Oddiy vagonlarni xujalikni uzi ortadigan xayvonlarning turiga qarab jixozlanadi.Temir yo’l korxona xujalikka normal holatdagi vagon bilan ta’minlanishi shart, vagonda xar xil utkir uchli temirlar bulmasligi va bu vagonlar toza bulib xatto dezinfeksiya qilingan bo’lishi kerak.

Yirik shoxli xayvon yoki olrtilgan vagon provodnigi 2 dona pakir, lopatka, fonar, ip (xar qaysi xayvon uchun 2,5-3 metrdan, chuchka ortilgan vagonga yuqorida ko’rsatilganlardan tashkari ikki dorna kormushka (oxur) va 1 bochka suv uchun, xar qaysi vagon uchun supurgi, xalat, rezinali kulpok, sochiq, sovu (0,5 l) krealin va 1 kg xlorli oxak olinishi kerak.

Xayvonlarning turiga qarab vagonlarga ortish

Yirik shoxli xayvonlar	16-24 bosh
Yosh xayvonlar	24-28
G’unojinlar	36-50
Qo’y, echkilar	80-100
Chuchkalar: Tirik og’irligi	
30-60 kg	60-80
60-80 kg	50-60
80-100 kg	44-50
100-150 kg	20-28
150 dan ko’p	20-28

Ot bo’lsa	14
Tuya	8

Yirik xayvonlar vagonning uzunasiga qarab joylashtiriladi. Bunday joylashtirishda xayvonlar kam travmalanadi va normal xolatda suv ichadi va oziqlanadi. Xayvonlar bog’liqligi xolatda transportirovka qilinadligan bo’lsa bunday vaqtda xayvon normal xolatda oziqlanadi va yotib dam oladigan bo’lsa kerak. issiq sharoitda xayvon tashilganda ayniqsa 9chuchkalarni) tashganda xayvonlar soni 15-20% ga kamaytiralidi. Xayvonlar qizib ketmasligi uchun vagonda tashiladigan xayvonlarni vaqtida sug’orish va ularga to’yimli oziqalar berish xayvonlarni muvaffaqiyatli tashish omillari xisoblanadi.

Xayvonlarni uz vaktida oziqlantirmaslik yoki normaladn ko’p oziqlantirish oqibatida xayvon kasal bulishi mumkin. Provodnik xayvonlarni transportirovka qilish vaqtida xar doim vagonini tozalab turish va ma’lum belgilangan stansiyaga kelganda porini (nurini) tashlash kerak. Kasal xayvonlarga aloxida oziqa oxurda berilishi kerak. suvi xam aloxida parkda beriladi. Unga ishlatiladigan inventarlarni mutaxassis tavsiyasiga ko’ra dezinfeksiya qilinadi. Kasal xayvonining tashilishi vat’iyan man qilinadi.Xayvonlarning uligi ma’lum stansiyalarda qoldiriladi va unga akt tuziladi.

Vagon xujalikdan kombinatga yetib qyelgandan keyin 6 soat utkagandan keyin davlat nazorati utkazilgandan keyin mol tushiriladi, oldin sog’lom xayvonlar keyin kasallari tushiriladi, vagondan tushirish uchun 30 minut vaqt belgilanadi, vagonda qolgan oziqalar go’sht kombinatiga topshiriladi, inventarlar esa xujalika qaytariladi.

Parrandalarni vagonda tashish. Parrandalar vagonga ortilishdan oldin saralanadi, kasal yoki oriq parrandalarni ortish man etiladi, suyiladigan parrandalarni og’irligi, tuxumli, gushtli bo’lsa 600 g, broyler go’shtli bulsa 800 g, indyuk yoki urdak 1300 g, g’oz 2 kg. Parrandalarni oziqlantirish va sug’orish tortishdan 2 soat oldin bajarilishi kerak.

Parrandalar maxsus standart qafaslarda tashiladi. 20 x 35% 35, 90 x 20 x 30 sm. Parrandalarni kattaligiga qarab bir kafasga 18-24 bosh joylashtiriladi, urdaklar 150 x 150 sm kafaslarda tashilib 10-12 bosh, g’ozlarni tashishda 180 x 70 x 70 sm , kafaslarda 6-7 bosh joylashtirilib tashiladi. Vagonda kafaslar 5-6 kavat qilib joylashtiriladi, oralig’i 80 sm bo’lish kerak. Kafaslarda tashish 40 km dan oshmasligi kerak, uzoq yo’lga tashish nisbiy ta’sir ko’rsatadi. Uzoq masofaga tashilganda parrandalarni qo’yib yuborilgan holda tashiladi, buning uchun vagon ikkiga bo’linib odam yo’rishi uchun 1 metr qo’yilib vagonning ikki tomoni yoki 3 kavatli qilib kataklarga bo’linadi va kataklarning ostki qismiga nam utkazmaydigan mato bilan tushaladi. Kuzatuvchining boshlig’i yo’lga kerakli

oziqani qabul qiladi. Xar bir parrandaning 1 kg tirik og'irligi uchun 80 g dan olinadi, kombikorma bo'lsa 200 g.

Quyonni tashish. Quyonlar xam semizlik darajasi va semizligiga qarab sortirovka qilinadi. Keyin yashiklarda 2-4 boshdan solinib 1 vagonga 210 katak joylashtiriladi. 400-820 bosh kuyon joylashadi. Yo'lda kuyonlar 3 martadan oziqlantiriladi. 1 kunlik normasi agar uning og'irligi 2 kg bo'lsa 1200 g pichan, 300 g ut, 100 g poliz meva va 20 g kombikorma beriladi.

Xayvonlarni avtomashinada tashish. Xayvonlarni va parrandalarni kupchilik qismi avtomashinalarda tashiladi. Mollarni avtomashinada tashish poyezda qaraganda ancha arzonga tushadi. Avtomashina bilan xayvonlar 300 kg gacha bo'lgan masofada tashiladi. Mol jixozlangan avtomashinada tashiladi, avtomashina bortlari shitlar bilan uralib olingan bulishi kerak. Avtomashinaning tezligi asfalt yo'lda 60 kg soatiga oddiy yo'lda 25-30 km tezlikda xaydalishi kerak.

Transportirovkaning ta'siri. Xayvonlarni tashish vaqtida ular xar xil noqulay ta'surotlarga ya'ni urganilmagan shovqun, qatiq silqinish, issiq, sovuq jaroxat va boshqa xolatlar ularni kuchli uzgarishga olib keladi. Kondisioner vagonning mikro-iqlim xam xayvonga kuchli ta'sir qiladi.

Xayvonlarga qayta ishlov beradigan korxonalarning turlari. Xayvonlarga kayta ishlov beradigan tashkilotlar uzining ish bajarish, kobiliyatiga qarab xar xil bo'ladi. O'zbekistonda qo'yidagi turdagi go'sht kombinati mavjud. Go'sht kombinati, Xam so'yim, xam ovutadigan. 3. So'yiladigan. 4 So'yim punktlaridan iborat. 5. Bekon fabrikasi. 5. Tovuq kombinati. 7. Kolbasa tayyorlaydigan. 8. Konserva tayyorlaydigan va boshqalardan iborat.

Gusht kombinati. Go'sht kombinatlari uzining ish bajarishqobiliyatiga qarab 6 xil bo'ladi. Katta go'sht kombinatlari bir yil davomida 30-55 ming tonna go'sht va go'sht mahsulotlariga qayta ishlov beriladi va mahsulotlar tayyorlanadi. Bunday korxona mexanizasiya bilan yaxshi jixozlangan bo'lib xamma ishlar avtomatlashgan.

Go'sht kombinatlari qanchalik mexanizasiyalashgan bo'lsa ish unumli va sifatli bajariladi.

Bir yilda 20 ming tonna mahsulotga ishlov beradigan go'sht kombinatlari 1 etajli qilib kuriladi. Bunday kombinatlarda mol saqlaydigan joyning vazifasi asosan u yerda xayvonlarni saqlash va xayvonlarni veterinariya kurigidan utkkazish, xayvonldarni ajratish va so'yish oldidan dam berish uchun foydalaniladi. Xayvonlarni saqlaydigan joy ochiq va ayvon shaklida bo'lib asfatltlangan, suv ichish uchun suv ichirgich va oxurlari bo'lishi shart. Xayvonlarni saqlaganda xayvonlar isib ketmasligi kerak.

Suyish va sovutish korxonasi – bu korxonaning vazifasi shundan iboratki, xayvonlarga qayta birlamchi ishlov berish, gushtni va mahsulotni sovutish, muzlatish va saqlash uchun xizmat qiladi. Bu korxona ombor vazifasini bajarib, uz maxsulotini istemolchilarga yetkazib berib turadi. Bu korxonalar chorvachilik taraqqiy etgan viloyatlarda kuriladi. Xozirgi vaqtda bu korxonalar go’sht kombinatiga aylantirilmoqda.

Mol so’yish korxonasi – bu joyda xayvonlar so’yilib ularga birlamchi ishlov berilib go’sht ishlab chiqarilib yog’ va subproduktalar (ichki organlar va terisi ajratilib kelgan joylari ya’ni ichak, qon, texnik chiqimlar) go’sht kombinatiga junatilib ularga ishlov beriladi.

Xayvonlarni so’yish punkti. Bu punktlar mayda bo’lib, aholi kam joylashgan qishloq joylarda yoki xujalikning uzida kurilgan bo’lib, xayvonlarni suyishga muljallangan bo’ladi (stasionar joy).

Dala sharoitida suyiladigan joy (polevoy uboynqy punkt). Dala sharoitida xayvonlarni suiysh ayvonda yoki yog’ochdan oyok qilinib xayvon suyilgandan keyin shunga ilinib qo’yiladi.

Parranda kombinati. Parranda kombinatlari mexenizasiyalashgan bo’lib unda parrandalar suyilib ularga birlamchi ishlov beriladi. Parranda go’utidan kolbasa, konserva, tuxum talqoni tayyorlanadi.

Kuyon suyish xonasi (krolik boynya) Kuyon suyish uchun muljallangan joyni kuyon suyish va tovukka qayta ishlov beradigan qilib jixozlangan buladi. Kenyingi vaqtda bu kushxonalarda nutriyalarni xam suyish shu joyda rejalashtirilmoqda.

Xayvonlarni so’yishga tayyorlash. Xayvonlarni so’yishga tayyorlashqaysi xayvqonlar qabul qilib olinib, xayvon saqlanadigan joyda joylashtirilgan vaqtdan boshlanadi. Xayvonlar qabul qilinganda ularni sortiroqka qiladi (semizlik darajasiga qarab ajratiladi) Xayvonlarni va parrandalarni so’yishga tayyorlash tug’ri yo’lga qo’yilish xisobida ulardan yo’qori sifatli go’sht olinadi. Buning uchun xayvonlar kusralarga junatilib ularga so’yish oldidan dam beriladi. Katta va mayda shoxli xayvonlar so’yishdan oldin 24 soat dam beriladi chuchkaaga 12 soat, buzoqlarga 6 soat dan beriladi. Shu dam berish davomida xayvonlarga oziqa berilmaydi, lekin suvini to suyishiga 2 soat qolgancha cheklanmagan xolda beriladi.

Agar xayvonga 2 sutka davomida suv berilmagan bo’lsa, buning evaziga xayvonning og’irligi 4% ga kamayib ketadi, bu xolat 2 sutka davom etsa. Xayvonning tirik vazni 5-7% ga kamayib ketadi. Xayvonni ayniqsa sovuq, iflos joyda saqlash xam go’shti va teri mahsulotiga keskin ta’sir qiladi.

Xayvonni tashish 100 km gacha bo'lsa u vaqtda xayvonlarga dam berish muddati 15 soat, chuchkalarga esa 5 soat buladi. Suyishdan oldin xayvonlar yuvib tozalanadi. Chuchkalar dush ostida 5 minut davomida yuviladi.

Go'shtning sifati xayvonlarning so'yishdan oldingi xolatiga bog'liq buladi. Suyiladigan xayvonlar xovlikmagan, xurkmagan va ularni biror joyi qattiq og'rimagan bo'lishi kerak, aks xolda muskullar orasida va tomirlarda qon saqlanib qoladi.

Buning evaziga xayvon yomon qonsizlanadi. Gushtning rangiga qizil va kukimtir dog'lari bo'ladi. Go'sht xul bo'lib, bunday go'shtda bakterialarning usishi uchun yaxshi sharoit yaratilgan bo'ladi xayvonlarni urilgan joylarida qon qo'yilgan bo'lib, bu xolatlar esa gushtning tovar kurinishiga salbiy ta'sirn qiladi.

Xayvonlarni so'yishga haydash vaqtda ularni urmasdan balki(xlopushkalari) bilan xaydash kerak yoki 50-60 sm li tayoqcha bilan xaydalishi kerak.

Xayvonlarni suo'yish texnologiyasi. Xayvonlarni so'yish qo'yidagi jarayonda olib boriladi. Xushsizlantirish, qonsizlantirish, archish va terini shilish (chuchqalarni junini tukib olish) (shparka yoki quydirish) ichki organlarni ajratib olish, gshavdani aralash gushtga baho quyish va tarozida tortish.

Xushsizlantirish: xayvonlarni taxminan xushsizlantirib yoki xushsizlantirmasdan so'yiladi. Asosan yirik shoxli xayvonlar otlar, chuchkalar xushsizlantiriladi. Xushsizlantirish yo'li bilan xayvonlarni suyish xavfsiz va ishni osonlashtiradi.Xushsizlantirish vaqtida xayvonni ulishiga yo'l quymaslik kerak. Chunki xayvonni qonsizlanishi tuliq bo'lmaydi.

(Xushsizlantirish qachonki xayvon ulmasdan xushsizlanganda uni oyog'idan ildirib qonsizlantirishga ulgurish uchun ketgan vaqt ichida davom etsa bunday xushsizlantirishni normal xolat deb ataladi).

Bolg'a bilan xushsizlantirish. Xayvonni xushsizlantirish uchun dastasi 1 metr, bolg'aning og'irligi 2-2,5 kg bo'lgan bolg'a bilan xayvonni ikki kuzining ustidan, peshonasidan urish yo'li bilan xushsizlantiriladi. Urgan vaqtda shunday urish kerakki, birinchidan suyak sinmasin va miyada qon kuyilmasligi kerak, fakatgina miyasi chayqalib xushidan ketishi kerak buladi.

Bunday usulda xushsizlantirilganda xayvonni nafas olish organi va yurak urishi davom etishi kerak.

Elektr toki yo'li bilan xushsizlantirish. Elektr toki bilan xushsizlantirish keng tarkalgan usullardan xisoblanadi (50 Gs). Tokning 50-200 voltli kuchlanishiga ega bulgan tok bilan xayvonlarni 6-20 sekund davomida ushlab turish yo'li bilan xushsizlantiriladi. Yirik shoxli xayvonlar uchun 70-120 volt 1,5 A yoki 200 v 1 amper bilan 7-15 sekund, buqalarga 30 sekund ta'sir etib

xushsizlanadi. Otlarni xushsizlantirilganda 120 v, 0,77 A bilan 10-20 sekund davom ettirish yo’li bilan xushsizlantiriladi. Yirik shoxli xayvonlarni oldin ular metaldan qilingan joyga xaydaladi va maxsus izolyasiyali tayoq orqali tok utkazilgan bo’ladi, bu tayoqning uchida zanglamaydigan metal bulib unda tok buladi, shu tayoq xayvonning orqa miyasiga tegizish yo’li bilan xushsizlantiriladi, agar meyerdan kup ushlab turilsa xayvonning yuragi tuxtab qoladi va xayvon ulib qoladi. Xayvonga tok berilganda uning bosh va orqa miyasi paralij bo’lib qon tomirlarida bosim oshib ketadi, bu xolat 10 minut davom etadi, tok berilgandan 1,5 minut utgandan keyin xayvon so’yilishi kerak.

Qonsizlantirish. Yirik shoxli va mayda shoxli xayvonlar tanasida (tirik og’irligiga nisbatan) 7-8% chuchqada esa 5% qon bo’ladi. Yirik shoxli xayvonlarning so’yilishida umumiy qonning 4,2% okizilsa (oqsa) bunday xolatni yaxshi qonsizlangan deb xisoblanadi. Qo’y, echki, chuchqalarning umumiy qonidan 3,5% oqizilsa yaxshi qonsizlangan xisoblanadi. Qolgang qonlar ichki organlarda qolib ular xam ajratib olinganda olib tashlanadi. Muskullarda xam qon qoladi. Yaxshi qonsizlanmagan go’shtning vazni yuqori buladi. Lekin bunday go’sht tez buziladji, undan tashqari gushtdan uzoq vaqt qon yuqib turadi.

Konsizlantirish xayvonning kallasini pastga qilib ilib qo’yish yo’li bilan amalga oshiriladi. Qonsizlanish uchun 6-8 minut vakt sarflanadi.

Terini shilish. Terini shilish, so’yish jarayonining eng og’ir ishi bo’lib xayvonni so’yish jarayonini 0-40% vaqtni egallaydi. Terini shilishning tug’ri bajarilishgi gushtning tovar kurinishiga axamiyati katta bo’ladi. Chuchka qonsizlantirilganda keyin gavda maxsus vannalraga solinib uning ustida 63-65% li issiq suv solinib 3-5 minutdan keyin terini qoplangan jundan tozalanadi. Terisi tuliq tozalangandan keyin ichki organlar olinib yuvilib ikki bulakka maxsus arralar yordamidav bo’linadi.

Go’shtga muxr bosish. Xar qaysi gavdaga, nimtaga yoki nimta bulagiga muxr . Quyon va parranda gushtlaridan tashqari xamma xayvonlar gushtiga 3 xil muxr qo’yiladi: dumaloq, turtburchak, chuchkalarda esa oval shaklida. Xamma muxrlarda molning turi va respublika yozilgan bo’ladi. Muxrga M – qo’yilgan bo’lsa (yirik shoxli xayvon va chuchqa) yosh molniki bildiradi. B – axta qilinganligini bildiradi, K – kozlyatina (echki gushtini bildiradi). Bundan tashqari go’shtning semizlik darajasini aniqlashda V, S, N xarflari bilan belgilanadi. V – yuqori semizlikdagi gushtlar, S – urta semizlikdagi, N – past semizlikdagi go’shtlar.

3-Ma'ruza: **Teri shilingandan keyin ruy beradigan o'zgarishlar.**

REJA:

1.Xayvon terilarni shilib olingandan keyingi mikrobiologik jaray
Xayvonlarni terilarida avtolizni yuzaga kelishi
Xayvon terilarni parchalanishi yuziga kelishi

Adabiyotlar:

1. Зокиров М.Д.Атамуродов К.А.Хайдаров К.Х. Хайвонлар хом ашёси товаршуносли. Тошкент, 1999 й

2. Каспарьянц С.А. Кошилёв А.Ф. шкутов Ю.Г Товароведение и технология первичной обработки кожевенного сырья. Москва Легкая индустрия, 1977 й.

3. Muynabop,po'stinbop va charmbop terilarni ishlab chiqarishni uslubiy qullanmalari. Toshkent, 2008 y.

4. O'zinform agroprom targ'ibot va ilmiy- texnikaviy axborotlar Respublika markaziy «Bildirish»lari.

5. Muynabop, po'stinbop va charmbop terilari Davlat standartlari. 2000 y.

Xayvon terilari shilib olingandan keyin mikrobiologik jarayoni rivojlanishi yuzaga keladi, bu esa xom ashyodagi kimyoviy moddalar tartibini uzgarishga olib keladi, ana shu jarayonlar xom ashyodagi ochish jarayoniga vujudga keltirish bilan bog'liq buladi.

Xayvon xayot vaqtida faol fermentlar tukima tarkibida mavjud bo'lib, xayvon so'yilganda faol ishtiroq etilishiga yo'l quyadi, keyin ekzogen (tashki muxit kuchlari ta'sirida vujudga keladigan ta'surotlar (va endogen) ichki muxit kuchlari ta'sirida vujudga keladigan ta'sirotlar (asosan ta'sirida kilingan terialrda achish jarayoni uzgarish ruy bera boshlaydi ekan,. Ekzogen uzgarishlar xom ashyoni tarkibiy qismiga ta'sir qiladigan bo'lsa endogen uzgarishlar tiriklik vaqtidagi teri qoplamida bo'lgan fermentmodddalar almashinuviga faol qatnashib natijada muntazam ravishda teri tuqimasidan kirkiladigan xar xil moddalarni chiqarib turib.

Tuqimalar kislorod bilan boshqa kerakli bo'lgan mahsulotlar xayot ta'minlanib vazifasini bajaradi. Xayvon xayoti uzilgandan keyin xayot faoliyatida doimiy qayd bulib turadigan kislorod bilan tuqimani nafas olishi va ayrim almashinuvchi moddalarni chiqib ketishi tuxtab qoladi, natijada (rN) muxitni ta'siri uzgaradi. Fermentlarni ta'sirligi kupayadi va asta sekinlik bilan tukimalar parchalanib boshlaydi. Tukimani chuqur parchalanishi teri fermentlarini ta'sir kursatish natijasida vujudga kelar jekan.

Terilarni (o'z-uzini hazm qilish) shaxsiy fermentlar ta'sirida parchalanishini avtoliz deb aytiladi. Terida xayot tugagandan keyin keyin teri va yog' bezlari shira chiqarish boshlaydilar. Devorlarni ichki tarafida bo'lgan shiralari esa ularni urab turgan tukimalarga singadi, natijada o'z-uzini xazm qilish (avtoliz) jarayoni tezlashadi. Uz-uzini xazm kilishni terini mag'z qavati, teri va yog' bezlarini shirasi bilan shikastlanganlligini asosan yakkol qo'y va ot terilarida kurish mumkin terilarni tur qatlami va xarakatni bir xil saqlab turuvchi qatlam

issiqqa bardosh qavatida (teri ogstlimchik0 chegarasida yakkol kuzatish mumkin. Bu joydarda tukimasining parlanishi sababli kavatlanish ruy beradi (bu xolatni mahsulot tayyor bo’lganda shu joylar xaltalanib (osilib) qoladi. Teri va yog’ bezlari parchalangan terilarda terisini buklanib va bujmayib qolgan joylarda epidermis tukima yonma-yon yotgan yerda terini gistologik elementlar bilan bog’lanishi susayadi (bu esa soch tolasini tukilishiga sabab buladi).

Shu yerlarda yuqori xarorat vujudga kelib ishqoriy muxit yuzaga keladi va terini tez buzilishiga olib keladi. Bu jarayon yoz oylarida juda tez ruy beradi ayniqsa sovutilmagan terilarni bir-biriga ustiga talab qo’yilsa va bu terilarni uz vaqtida tuzlanmasa bir necha soat ushlab turilganda (bu jarayon yakkol kuzatish mumkin). Uz-uzini xazm qilish (avtoliz) terini yuqshoq va qayishqoq qismlarini kuprok jaroxatlaydi. Xayvonni terisi xamma joylari xam mikroflorali bilan kuprok zararlanadi. Bundan tashqari terida oqsil va suvning ko’p bulishligi teri xom ashyosida ishqoriy reaksiyani jarayoni vujudga keltiradi. Shuning uchun xam teri chirishga va parchalanishga ko’proq moil bo’ladi.

Tuqimani mikroorganizmlar ajratib chiqarayotgan fermentlar ishtiroqida parchalanishga chirish deb aytiladi.

Terining 1 sm, maydoniga bir necha million mikrob joylashish mumkin buladi. Mikrofloralar terini ichki qavatlariga juda tez kiradi, xammadan oldin soch xaltalariga undan keyin teri va yog’ bezlariga utadi. Bir muncha vaqtdan utishi bilan soch xaltachalari, teri va yog’ bezlaridan keyin terini issikligini bir me’yorda saqlab turuvchi katlamga utadi. Bu qatlam yumshoq va pukkok tuzilishiga ega. Oqibatda epidermis, terini mag’z qavati va terini ostigi tukimasi mikrotuzilishini umuman parchalanishga olib keladi. Oksilni kimyoviy tarkibi juda murakkab bulib u parchalanganda uta oddiy modda suv, ammiak, karbonat, kislota va boshqa moddalarga parchalanadi.

Terini parchalanishi (ya’ni buzilishi) aniqlash eng oddiy usuli bu kuz, sezgi organlari bilan aniqlanadi. Terini buzilishi odatda eng oldin terini ichki tomonlarida birinchi alomatlari paydo bula boshlaydi (tukima tomoni) kukimtir, kuk rang, qoramtir va sarg’onchilik namoyon buladi. Bundan tashqari teri o’ziga xos xid chiqaradi (oqsillar) . Bundan tashqari terining xu junlari tutam-tustam bo’lib esonlik bilan tukiladigan buladi.

Shunday jarayonlar ruy bermasligi terilarga birlamchi ishlov beriladi. Teri ishlab chiqarishda ikkita tushuncha bo’ladi. Teri qoplami va teri tuqimasi, teri tuqimasi, teri qoplamidan farqli ularoq epidermisi saqlanib qolingan va teri tagi yog’ qatlami olib tashlangan dermadan tashkil topadi.

Teri qoplami esa kuplab komponentlardan: suv. Oksillar, uglevodlar, yog’simon va mineral moddalar, fermentlar va pigmentlardan tashkil topgan.

Teri qoplami tarkibidagi moddalarning nisbati xayvonlarning turi. Jinsi, yoshi va yashash sharoitiga qarab uzgarib turadi.

Nam terining teri qoplamida 50-70% gacha suv buladi. Xayvonning yoshi oshishi bilan uning teri qoplamidagi namlik kamayib boradi, Quruq terining tarkibida 12-18% namli beriladi.

Teri qoplamidagi kam terining massasiga nisbatan 25-40% xar xil oksillar bo'ladi. Ular tuzilishi bo'yicha tola (kollagen, elastik, retikulalar va globulinli albuminlar, globulinlar) buladi.

4-Ma'ruza: **Teri xom ashyosiga dastlabki ishlov berish texnologiyasi**

REJA:

1. Teri xom ashyosiga dastlabki ishlov berish
2. Teridagi og'irlantiruvchi moddalarni olib tashlash usullari.
3. Terini et qoplamni toroshlash tug'risida tushuncha.

Adabiyotlar:

1. Зокиров М.Д.Атамуродов К.А.Хайдаров К.Х. Хайвонлар хом ашёси товаршуносли. Тошкент, 1999 й

2. Каспарьянц С.А. Кошилёв А.Ф. шкутов Ю.Г Товароведение и технология первичной обработки кожевенного сырья. Москва Легкая индустрия, 1977 й.

3. Muynabop,po’stinbop va charmbop terilarni ishlab chiqarishni uslubiy qullanmalari. Toshkent, 2008 y.

4. O’zinform agroprom targ’ibot va ilmiy- texnikaviy axborotlar Respublika markaziy «Bildirish»lari.

5. Muynabop, po’stinbop va charmbop terilari Davlat standartlari. 2000 y.

Charmbop, muynabop va pustinbop xom ashyolarining tabiiy yoki uni o’z tuzilishini saqlab qolishi uchun teriga ishlatishdan oldin birlamchi ishlov beriladi.

Terilarga dastlabki ishlov berishdan oldin xalakit beradigan ortiqcha moddalardan tozalanadi, undan keyin terilar yuviladi. Mana shu (ivitish) jarayonlardan keyin terilar konservalanadi. Shuk prosesslar xam xom ashyoni birlamchi ishlov berish jarayoni xisoblanadi. Terilarni birlamchi ishlov berganda albatta xalakit beruvchi barcha ogirlashtiruvchilardan teri sathidan sidirib tashlash lozim. Ogirlantiruvchi qismlarga qo’yidagilar kiradi: shox, tuyoq, go’sht va yog’ qoldiklari, terida qotib qolgan qon, tuz, navoz va tuz qoldiqlari kiradi.

Bundan tashqari bu ogrlashtiruvchilarning barchasi terini sof vaznini bilishda xalakit beradi. Shuning uchun xam terilarni konservalashda bunga albatta e’tibor qilish kerak buladi. Xamda og’irlashtiruvchilar chirituvchi mikroblarni (kichik tamg’achalarini) rivojlanish uchun qulay sharoit yaratib beruvchi xam xisoblanadi. Terini tuzlashdan chiqarganizmizdan keyin yog’ koldiqlari xam katta noqulayliklar tug’diradi. Terini yog’ qoldiqlari bir tekis kurishga yo’l qo’ymaydi, qayerda yog’ qoldiqlari qolgan bo’lsa usha joyda yaxshi kurilmaydi, sekinlashadi. Terining mag’z qavatiga yog’ning erigan nozik tomchilari singib va tolalarni urab oldai xamda yog’ kislotasi xosil bo’ladi. Shundan keyin teri qisman yog’ bilan oshlanadi bu esa terini navini pasayishiga olib keladi. Bunday terilar suvda yaxshi yuvilmaydi va yog’ koldiqlari kup bulgan pustin terilarida jun tukilish xolatlari sodir bo’ladi. Boshqa ogirlashtiruvchilar (quloq, lab va x.) buladigan bulsa terini uzoq muddat saqlaganda terini chirishini tezlashtiradi. Qoramol terisining chet qismlarida qolgan yupqa qoldiqlari, chuchqalarda buladigan tog’ay usimtalari ogirlashtiruvchi deb inobatga olinmaydi va ularni teri vaznidan tashlab qabul qilinmaydi.

Terilarni tuzsiz yoki tuzlik bilan birlamchi ishlov berganda tula tukim ogirlashtiruvchilardan tozalanmagan xam bulishi mumkin, shoxni olib tashlagandakalla qismdagi terisi albatta saqlab kolishi kerak. shoxini, tomirini

atrofidan ajratib olinadi. Dumg'azani teridan ajratib olishda ichkari tomonidan, dumining asosida uchiga qarab taxminan 10 sm gacha uzunlikda tilim utkaziladi. Dumgaza shundan keyin kul bilan tortiladi, undan keyin dumg'azaning uchi (guzasi) kesib tashlanadi. Terilarga dastlabki ishlov berishdan oldin albatta gusht va yog' qoldiqlaridan tozalash kerak. Buning uchun terining tuqimasini yuqoriga qilib surini ustiga ochib tashalanadi. Shundan keyin gusht va yog' koldiqlarini yopishib turganini joy larini pichok yordamida keyin kul yordamida olib tashlanadi. Quy va echki terilarini gusht va yog' qoldiqlarini suraga yoki ilgaklariga osib quyib tozalanadi. Go'sht va yog' qoldiqlarini tozalaganda juda ehtiyotkorlik bilan pichok yurgiziladi, chunki terilar juda nozik buladi, pichokni ozgina notugri tortishlik tuqimani shikastlanishiga olib keladi.

Teridan bundan tashqari junidagi novoz qoldiqlaridan tozalash kerak, ular kurib qotib qolgan bo'lsa yuviladi, keyin yuvib tashlanadi. Teridagi navoz, qon koldiqlari juda qotib ketgan bo'lsa yosh tuzni tuyintirilgan suyuqlik orqali xullanadi va undan keyin ular ikki buklanib surilarga to'qima tarafini tashqariga qilib, bel qismini qarama-qarshi tomonga qarab kilib taxlanadi. Taxlangan terilarni balandligi 0,5 m oshmasligi kerak.

Yangi shilib olinganlari esa oldin 45 daqiqaga ushlab turiladi va shundan keyin ular xam suraga taxlanadi. Navozni kul yordamida utmas pichoq bilan surani (stol) ustida tozalanadi (stol maxsus moslama 1,5 m uzunlikga ega bulgan stolni mustaxakam qattik yog'ochdan kilinadi, tashqi tomoni esa tekis taroshlanib ustini yupqa tunika bilan qoplanadi xamda stolga taxta ustiga urnatiladi sidirilib tushayotgan navoz, shu chuqur ichiga tushib tuplanadi.

Terini jun qoplamini tozalaganda boshini yuqoriga qilib, dumi pastga qaratilib utmas pichoq bilan junning yunalishiga qarab bosib tortiladi. Bu maxsus pichoq yarim oy shaklida egilgan bo'lib uchida ushlab dastlabki yumaloq qilib yog'ochdan yasalgan bulib uning uzunligi 40-50 sm buladi. Pichoq pulatdan yasalgan bulib dami utmaslangan buladi. Ivilmagan parchani navozini uroq yordamida juni bilan birga kesib tashlanadi.

Ifloslanish darajasi yuqori bo'lsa ularni qayta ishlov berilib qaytadan tozalanadi. Bitta qo'y terisiga 5 daqiqa vaqt sarflanadi. Yuqoridagi navolz taranagichlardan topiladi ya'ni go'sht kombinatlarida MM-4, MM-3, MM-A bu mashinalar katta k/x xayvonlari uchundir. Qo'y, terilarini esa MM-2247 mashinasi kullaniladi.

Terini yaxshilab tekislab bosh tarafini yuqoriga dum tarafini mashina tarafiga qilib kuyiladi va shu usul bilan tozalanadi. Terini toradanayotgan vaqtida rezinka shlangidan uzuluksiz 15-16 xarorat, suv pichoq uqlari ustiga okizib turish kerak.

Terini et qollamini toralash (mezdreniye). Terini shilinib olingandan keyin terida kupincha go'sht va yog' qoldiqlari bo'ladi. Natijada tuzlash vaqtida terining tarkibiga tuz yaxshi sig'maydi, ya'ni yaxshi konservalamaydi.

Bundan tashqari bu qoldiqlar ozuqa yoki texnik mahsulot sifatida juda qimmat baho xisoblanadi. Mayda terilarni maxsus taxtachalarda yoki asbob qo'yib, qul bilan tazalangani, bunda pichoklar faqat qoldiqlarini chetlarini ajratish uchun kullaniladi, gusht kutarilgandan keyin kul bilan tortib shilib olinadi. Chuchqa terilarni qul yordamida tozalab bulmaydi sababi shundaki terini yog' qoplami qatlam-qatlam joylashgan bulib teri mag'g qavati va yon qatlami urtasida aniq chegarani bulmaganligini uchun xam tajribaga ega bulmagan shaxslar tomonidan terini yog'dan tozalashga yo'l qo'ymaslik kerak buladi, boisi xolda terida ko'plab teshik va yirtiq joylar paydo bo'ladi.

Terini chetlardagi qoldiq go'sht va yog'ni qul yordamida olib tashlanadi. Chekir tilanga juda kup bo'lgan qo'y terilarni xam kul yordamida tozalanadi. Chuchka terilarining tuqima osti yog'larini randalash mashinalarida taranglanadi. Shundan keyin terini yuvish prosessi boshlanadi. Teri konservalashdan oldin yuqiladi. Qoramol, ot teritlarini katta boshiga ega bo'lgan jumrakni purkagich ostida 250 x 200 sm maydonchaga ega bulgan qiyalashtirilgan sura ustida yoki maxsus barkaslarda oqar suv yordamida yuviladi. Qo'y terilari faqat oqar suv yordamida barkaslarda yuqiladi. Oxirgi vaktlarda yirik guo't ishlab chiqarish korxonalarida teriga bog'lamchi ishlov berish tuliq bushligi uchun mexanizasiyalashtirilgan oqim kullanilmoqda.

Bunday korxonalarda yuvish gusht va yog' qoldiklarining tozalashni, junlarga yopishgan navozni sidirishni, terini namlikni siqish mashinalarini terini tuzli suvga tuyintirishni, teri vazni ulchash uchun tarozilarga undan keyin terilarni navlash, tamg'alash va urab tashlashni ketma-ket olib borishlik yo'lga qo'yilgan.

Terini yuvib bulgandan keyin suvini sirkib tushishligi muddati 1 soatdan ko'p vaqt terini sirkishiga qoldiriladi. Bunda bakterilarni inchil tanachalarni kupayishiga sharoit yaratib bergan bulish mumkin. Mana shu prosesslar butunlay tuganadan keyin terilar konservirovka qilinadi. Konservirovka uch xil usuli buladi: makrosol ya'ni teri tuzlanadi, teri vazniga nisbat 30-50% tuz sepiladi, lekin teri kuritilmaydi bunda terini namligi 45-48% ni tashkil qiladi. Ikkinchi usuli bu suxoslenqy, teri tuzlagandan keyin kuritiladi, bunda terini namligi 15% ni tashkil qiladi. Uchinchi usuli esa bu presno-suxoy, bu usul tuzsiz kuritiladi.

5-Ma'ruza: Chambop, muynabop va pustinbop terilarni tuzilish tarkibi

REJA:

1. Xayvonlarni terisining tuzilishi
2. Charmbop terilarning terisini tuzilishi
3. Muynabop terilarning terisini tuzilishi
4. Pustinbop terilarning terisini tuzilishi

Adabiyotlar:

1. Зокиров М.Д.Атамуродов К.А.Хайдаров К.Х. Хайвонлар хом ашёси товаршуносли. Тошкент, 1999 й

2. Каспарьянц С.А. Кошилёв А.Ф. шкутов Ю.Г Товароведение и технология первичной обработки кожевенного сырья. Москва Легкая индустрия, 1977 й.

3. Muynabop,po’stinbop va charmbop terilarni ishlab chiqarishni uslubiy qullanmalari. Toshkent, 2008 y.

4. O’zinform agroprom targ’ibot va ilmiy- texnikaviy axborotlar Respublika markaziy «Bildirish»lari.

5. Muynabop, po’stinbop va charmbop terilari Davlat standartlari. 2000 y.

Xayvonlarning teri qoplami juda murakkab tuzilishiga ega. Xayvonlarni terisi xujayrali va xujayrasiz moddalardan tashkil topgandir. Terini kundalangiga kesib zarabin (mikroskopda) yordamida kurilganda, teri tukimlari bir-birini ustida kolashib joylashganini xamda bir-biriga uzaro bog’laganligini, lekin ular bir-biridan tuzilishi bilan keskin ajralib turishini vazifalari, xam xar xil bulishi bilan xarakterlanadi. Kupincha xayvon terilari turta qavat bo’lishligi bilan farqlanadi: 1-chi epidermis yoki terining yuza qavati (terining ustiki qavati) ; 2-chi terining mag’z qavati yoki terining xaqiqiy charm qavati; 3-chi terining ostki tukimasi yoki (terining ostki qavati) ; 4-chi teri osti mushak kavati. Xayvonlarni (bakteriyalardan) kimyoviy moddalardan, muxanik jaroxatlardan asraydi. Bundan tashqari xayvonlarni tanasining uta sovuq yoki isib ketishdan moddalardan almashinuvini va tanada bo’lgan ma’lum miqdordagi suvni muxofaza qilib ushlab turish bilan. Terida ter chiqish bilan birgalikda parchalangan ayrim moddalar xam chiqib ketadi, shuningdek ma’lum darajada gazlar almashinuvi uglerod 4-oksidi SO_2 ajralib chikib, kislorod kabul qilishni bajarib turadi. Shundan tashqari teri sezgi organi qobiliyatini xam bajaradi. Bunda nerv organlarni uchlari joylashgan bo’lib ular xarakatni, og’riqni, siqilish nervlari xam joylashgan buladi.

Xar xil xayvonlarning terisini gistologik tuzilishlari karib bir xil bo’ladi.

1. Epidermis – epidermis yoki ustki qavatiga aytiladi.

Bu teri tuqimasining yuqori katlami xisoblanib kuplab qavatlangan qadoqlanib usti siniqlashgan tukimadan iboratdir. Epidermis vazifasi organizmini tashqi muhitdan yetkaziladigan barcha noxushliklardan muxofaza qiladi. Chuchka terilarida esa jun qoplami uta dag’al va siyrak joylashganligi sababli bu terilarning epidermis kalin buladi. Epidermis o’zining shaxsiy qon tomirlari bo’lmasligida dir shuning uchun xam bu tuqimaning xayot faoliyati, terini mag’z tukimasidan chiqib turuvchi suyuqlik modda bilan oziqlanadi.

Agar bu burtmalar bulmaganda bu qatlami oziqa moddalari bilan ta’minlanishi qiyinlashadi. Shulardan boglanishi mustahkamlab uni ustidagi qatlamini usishiga kulay sharoit yaratib beradi. Epidermisni qalinlashgan joylaridja yaxshi farklangan mag’zi va qobiq qavatlarga firolagan bular ekan. Molpigiya qavatini uzi esa uz qavatida ya’ni uta qatlamdan iborat buladi. Birinchi asosiy yoki tayyorlovchi qavat, 2-chi tursimon qavat, 3-chi esa donador qatlamdagi iborat bular ekan.

Qobiq qatlami uzining tuqimasini qobiqlash darajasiga qarab uta, ikkinchi darajani qavatlarga bulinadi. 1-chi och qatlam; 23-chi shaxsiy qobiq qatlam; 3-chi turlanuvchi qatlamlarga ajratiladi. Terini mag’z qatlami zarra tuzilishi (mikrostruktura) – terini mag’z qavati yoki xususiy (asosiy) charm qavati bog’lovchi tukimani bir turi xisoblanib epidermisnin tagida joylashgan bulib teri tukimasining asosiy kavati xisoblanadi.

Terini mag’z qavati xayvon tanasining mexanik javroxatlardan muxofaza qiluvchi , qalin qavat bulib epidermisni ushlab turuvchi qavat xisoblanadi. Vazifasi: issiqbardosh yoki retikulyar qavatiga bulinar ekan. Epidermis bilan terini mag’z qavatini chegarasida negiz parda (bazalnaya membrana) joylashgan bulib bu parda tolalardan tashkil topgan. Bu tolalar kimyoviy tarkibi bilan kollagen tolalardan bir muncha farq qilib qotilganda yemishiga (yemirilib) aylanmaydi. Asosiy pardada bundan tashqari elastin tolalar xam mavjudi ekan.

Negiz pardani tagida issiqbardosh yoki burtma qavat joylashgan bo’lib uning pastki chegarasida negizasoch tolasi piyozchalari va teri bezlari joylashgan bo’ladi ekan. Bu tolalar soch xaltachalari va charm bezlarini atrofida ayniqsa juda kam guj-guj bo’lib joylashgandir. Charm maxsulotlariga ishlov berganda (sirtini qoplab turgan tuqima) epiteliy qon utkazuvchi tomirlar, tuqima maydonlari parchalanadi va ularni olib tashlanadi.

Tur yoki retikulyar qavati – issiqbardosh qavati tagida joylashgan bo’lib, bu qavat charmni mustahkamligini, tarangligini chuziluvchanligini mexanik xususiyati ta’minlaydi, shuning uchun xam bu qavati mexanik qavatlab yuritiladi. Bu kavatda kollagen toalasining taramlari issiqbardosh qavatdagiga nisbatan qalinroq bo’lib murakkablashgan chigalikni tashkil qiladi.

6-Ma’ruza: **Charmbop, po’stinbop va mo’ynabop terilarni tovarlik xususiyatlari.**

REJA:

1. Terilarning maydoni va og’irligi.
2. Terilarning qalinligi va zichligi.
3. Terilarning jun qoplamining tuzilishi
4. Terilarning sath o’lchami.

Adabiyotlar:

1. Зокиров М.Д.Атамуродов К.А.Хайдаров К.Х. Хайвонлар хом ашёси товаршуносли. Тошкент, 1999 й

2. Каспарьянц С.А. Кошилёв А.Ф. шкутов Ю.Г Товароведение и технология первичной обработки кожевенного сырья. Москва Легкая индустрия, 1977 й.

3. Muynabop,po'stinbop va charmbop terilarni ishlab chiqarishni uslubiy qullanmalari. Toshkent, 2008 y.

4. O'zinform agroprom targ'ibot va ilmiy- texnikaviy axborotlar Respublika markaziy «Bildirish»lari.

5. Muynabop, po'stinbop va charmbop terilari Davlat standartlari. 2000 y.

Charmbop, po'stinbop va mo'ynabop terisini xom ashyolarining buyumlik xususiyati, yarim fabrikatlarga ishlov berish, sotib olishdagi narxlari, to'g'ridan-to'g'ri ularning fizika-mexanik xossasiga bog'liqdir. Bularning ichida eng muhim axamiyatga ega bo'lganlari terining maydoni- vazni, qalinligi, junining o'siqligi, to'qimasining mustahkamligi va cho'zganda uzilishga chidamliligi hisoblanadi.

Terining maydoni: Keng maydonga ega bo'lgan terilardan anchagina ko'proq charm mahsulotlari olish mumkin, chunki bunday terilarni bichishda (ishlatilganda) maydoni keng bo'lganligi sababli, qiytimga ham kam chiqadi. Qo'y, echki, cho'chqa va bo'g'i terilarini qabul qilish va narx to'lash ularning maydoniga qarab aniqlanadi. Terining maydoni hayvonning turi zoti, jinsi, yoshi oziqlantirish va boqish sharoitiga bog'liq. Bundan tashqari terining maydoni ularning konservalashga qarab ham o'zgaradi. Tuzsiz konservalanganda terining maydoni o'rtacha 10 % ga, tuzlab quritilganda 6% ga qisqaradi. Qo'y va echki terilarining maydoni kvadrat disemetrlarda (terining enini bo'yiga ko'paytirish yo'li bilan, teri bo'yining yuqorigi qirrasida, quyrug'idan dumining asosigacha, jaydari , dumbali qo'y terilarini terilarini bo'ynini yuqorigi qirg'og'idan, orqangi oyoqlarining) biriktiruvchi pastki cho'kmasigacha, enini esa oldingi oyoqlarini pastki cho'kmasidan 3-4 sm pastidan o'lchanadi.

Cho'chqa terilarini bo'yini eniga ko'paytirish yo'li bilan o'lchanadi. Terisini uzunligini, bo'ynining yuqori qismidan, orqangi oyoqlarining pastki cho'kmasigacha, enini esa oldingi oyoqlarining cho'kmasidan 8-10 sm pastidan o'lchanadi. Cho'chqa terilarini yaxlit bel qismini (krupe) desimetr kvadratlarda umurtqa pog'onasi chizig'i bo'ylab yuqorigi qirrasidan to pastigacha, enida esa yaxlit bel qismini teng o'rtasidan o'lchanadi. Terining eni va bo'yini o'lchaganda o,5 dan va undan ortig'i .

Qo'y va echki terilari tarang tortib quritilganda 10% maydonidan tashlab qabul qilinadi. Terining maydoni kengligini o'lchash uchun metr yoki

desimetrlarga bo’lib ko’rsatilgan rishotkalarda (planjet) ya’ni yupqa taxta yoki organik shishani ichki tarafidan 1x1 dm^2 qilib to’rda chiziqlar o’tkazsa bo’ladi. .

Rejalagichni umumiy o’lchami 12x12 dm^2 dan iborat. Rejalagichni o’ng tarafidan tik tushirilgan yon tomonidan va pastki qismidan o’tgan 0,5 dm^2dan hoshiya qoldirilgan. Terini rejalagichga o’lchaganda, to’qima tarafini yuqoriga qilib shunday qo’yiladikim, teri uzunligini pastki nazorat nuqtasi rejalagichni etak qismini pastki qirg’og’i bilan ustma-ust tushsin, terining kengligini ung tomonini nazorat nuqtasi rejalagichni o’ng qirg’og’i bilan ustma-ust qo’yiladi. Terining maydonini, teri chap tomoni tanasidagi nazorat nuqtasini kesib o’tgan aylanmalarni tutashgan joyi standart (nazorat) nuqtasida joylashgan rejalagich raqami bilan belgilanadi, rejalagichdan foydalanish, qo’shimcha hisob kitoblar qilish uchun zaruriyat tug’dirilmaydi. Rejalagich teri maydonini tez va aniq belgilab beradi.

Terining vazni – ko’pgina charm xom ashyolarini xarid qilishda ularning vaxzniga qarab qabul qilinadi. Har bir terini 100 gr gacha aniqlikdagi son ko’rsatgichlariga ega bo’lgan tarozilarda o’lchash yo’li bilan aniqlanadi. Bunda 50 gr va undan ortig’i 100 gr deb, 50 gr dan kami hisobga olinmaydi. Terining vazni maydoni qalinligi,zichligi, teri qalinligini konservalash usuli va barcha og’irlashtiruvchilarga (go’sht-yog’ qoldiqlari, kesib tashlangan bo’lagi, qoramol terilarining kalla qismining terisi, (I) J.D.S ga rioya qilmay shilingan, qotgan qon laxtalari, ifloslikIar tuz va hakazolarga bog’liq). Terining vazni shuningdek xiliga, yoshiga, jinsiga, zotiga va uning semizlik darajasiga qarab o’zgaradi. Qoramollarni zo’r berib boqilganda 1,5 yoshga kirganining og’irligi 2-3 yoshidagi qoramol terisining og’irligi bilan tenglashadi. Yosh mollarning (hayvonlarning) terisining og’irligi tirik vazniga nisbatan 12% ni, qoramollar terisi esa 6% va undan ortiqroq bo’lishi mumkin. Yangi shilib olingan terilarning (konserviyalanmagan) sof vaznining 2 soatgacha sovutilib vazni aniqlaniladi, yuvilgan terilarning vaznini 2 soat ichida suvi sirqitilib keyin vazni aniqlanadi. Konserviyalangan terilarning vaznini, terida bo’lgan turli og’irlantiruvchilar ko’zda tutilib, me’yoriga yetkazib tuzlanmagan, tuz bilan haddan tashqari to’yintirilgan, me’yoridan ortiq quritib yuborilgan bo’lishi e’tiborga olingan holda aniqlaniladi. Barcha og’irlashtiruvchilarga va me’yoridan kam tuzlanganiga (nedosol) haqiqiy vaznidan, tashlab o’ta quritilgan va o’ta tuzga to’yintirilgan terilarga esa qo’shib o’lchanadi.

(I) J D. S da belgilangan nisbatlar asosida konservasiyalangan terilarning vaznini, ularning yangi shilib olingan terisining vazniga nisbatini qabul qilishda quyidagicha aniqlanadi.Foiz hisobida – yangi shilingan terini- 100, muzlatilgan-96, ko’p tuzlangan- 87, tuzli suvda to’yintirilib keyin quruq tuz bilan terini yoyib tuzlangani- 83, tuzlab quritilgan-50, tuzsiz quritilgani –40% deb qabul qilingan.

Bu nisbatlar ko’p tuzlangan terilarda, ularning tuzga to’yinish darajasiga qarab o’zgarib turadi. Tuzlab quritilgan va tuzsiz quritilgan terilarda ularning atrof muhitdan namlikni yutish darajasiga qarab o’zgaradi, chunki bu terilar o’zining uta

kam namlikni yutish qobiliyati bilan ajralib terining tuzga to’yinish darajasi va ko’p tuzlangan, tuzlab quritilgan tuzsiz quritilgan terilarning vaznini (I) J.D.S 13104-71 ga asosan teri tarkibida kalsiylangan soda va osh tuzini (I)J D.S 13105-67 ga asosan aniqlaniladi.

Terining qalinligi: Terining eng muhim xossalaridan biri bo’lib hisoblangan ishlab chiqarishda aniq maqsad uchun qo’llanilishini belgilab beradigan sifat ko’rsatgichlaridan biri bo’lib teri qalinligi hisoblanadi. Turli xil charm xom ashyosining yangi shilingandagi qalinligi 0,2 dan 25 mm gacha bo’lib turadi.

Terining qalinligi nafaqat uning turi, uning jinsi, yoshi, saqlanish sharoiti, oziqlantirilishi, terini konserviyalash usuli va teri satxining qismlariga qarab nisbiy o’zgarib turadi. Oddatda hayvonlar terisi, urg’ochisinikiga nisbatan notekis va sezilarli darajada qalin bo’ladi. Hayvon yoshi ulg’aygan sari uning terisini qalinligi ham asta sekinlik bilan qalinlasha boradi. Tuzsiz quritilgan terilarning qalinligi 25-40 foizga, tuzlab quritilgan terilarniki 20-30 % ga pasayadi (ingichkalashadi). Terini o’rta va pishiq qismi va yag’rini atrofi birmuncha qalin, etaklari va bo’yni biroz yupqa (kalla va oyoq qismlari o’ta qalin bo’lgan) navvos terilaridan tashqari. Chatlari oldingi oyoqlarining ichkari tomonlari o’ta yupqa bo’ladi. Ot terilarining sag’ri yag’riniga nisbatan qalinroq.

Teri qalinligini o’lchash uchun Meysker kullik o’lchovi qo’llaniladi, bu asbob bilan teri qalinligini barcha qismlari (namuna qirqib olinmay juni qirqib tashlanmay), tuz, go’sht va yog’lardan tozalab o’lchash mumkin.

Maysker qalinlik o’lchoviga taka singari tilga ega bo’lgan nomer bo’lib, uning ikkita oyoqchasi (yonoqlari) atroflari (cho’kkimtir) ilgak bo’ladi. Pastki oyoqchasi harakatsiz, yuqorigisi tayanch dastak yordamida ko’tariladi. Terini shu tayoqchalar oralig’ida kirgiziladi (yuqorigi oyoqchasini terini kirgizishdan oldin tayanch dastagi bilan ko’tariladi), undan keyin tayanch dastagi tushiriladi, teri qalinlik o’lchagichini ikkala oyoqchasi oralig’ida qisilib qoladi. Hisoblagich siferblayda aniqlanayotgan terining qalinligini 0,1 mm gacha aniqlikda ko’rsatadi. Qoramol terilarining qalinligini aniqlashda standart nuqta (N) deb, umurtqa pog’onasidan 200 mm yoniga va pastki oyoqlarining cho’qisidan 250 mm yuqoriga qarab o’tkazilgan chiziqlarni o’zaro kesishgan joyiga aytiladi.

Jun qoplamining tuzilishi: Terining maydon birligiga to’g’ri keladigan jun (soch) tolalari soni ko’p jihatdan teri to’qimasini pishiqligini aniqlaydi. Maydon birligiga qancha soch (jun) birligi to’g’ri kelsa shunchalik teri mustahkamligi sust bo’ladi. Junliligi yoki jun qoplamining vaziyati po’stin va movut beruvchi qo’y terilari uchun katta axamiyatga ega. Po’stin va movut ishlab chiqarishda qo’y junlarini o’rtacha balandligiga ega bo’lganlari yuqori baholanadi, chunki o’siq junli teri to’qimalarining soch (jun) tolalari ko’pincha chalkashib va yotib ketgan bo’ladi. Bunday qo’y terilari (po’stin buyim sifatida) uzoq muddat kiyish uchun

chidamsiz va movut sanoatida junni qirqishda katta noqulayliklar tug’diradi.Ingichka va quyuq jun qoplamiga ega bo’lgan ko’pgina qo’y zotlarini jun (soch) xaltachalari va charm bezlari bir tekislikda joylashgan shuning uchun ham issiqa bardoshli va to’r qavvatlarining bog’lanishi kuchsiz bu esa teri yuzini qobiqlanishi va burishmalar (ajinlar) hosil qilishiga sabab bo’ladi.

Mayin jun beruvchi qo’y zotlarining soch (jun) tolasining ildizlari tik emas balki buklangan holda joylashgan. Bu buklilik teriga ishlov berish tamom bo’lganidan keyin oshlangan charmga govaklik va cho’ziluvchanlik baxsh etadi. Charm olinuvchi qo’y terilarini odatda soch (jun tolasi) ildizlari tik joylashadi shu sababli ularning terilaridan yuqori sifatli charm olinadi. Po’stin va movut olinuvchi qo’y terilarini ishlab chiqishda ulardan foydalanishni birlamchi asosiy ko’rsatkichlaridan biri bo’lib, jun qoalamining uzunligi, ingichkaligi, qiyoqligi hisoblanadi. Jun qopla-mining uzunligiga qarab dag’al junli qo’ylar terisi junining uzunligiga to 2,5 sm.gacha bulganlari – junsiz 2,5 sm dan to 6 sm gacha yarim mayin junli 6 sm da baland jun qoplamiga ega bo’lganlari junli terilar deb yuritiladi. Movut olinuvchi quy terilari 1 sm dan to 2 sm gacha jun qoplamiga ega bo’lganlarining past junli 2 sm da 5 sm gacha yarim junli, 5 sm dan baland jun qoplamiga ega bo’lganlarining junli terilar deb aytiladi. Jun qoplamining taxminiy tekislab lekin cho’zmasdan jun qoplamini asosiga millimetrli o’lchagich qo’yib, junini balandligi o’lchanadi. Jun qoplamini tig’izligini, quyuqligini, jun qoplamini tuklarini ochib aniqlanadi. Qalin jun qoplamiga ega bo’lgan qo’y terilarining jun qoplamini taxlari ochib qaralganda, teri to’qimasi aniq ko’rinmaydi. Qo’y terilarining yana bir muxim klaridan biri bo’lib, jun qoplami bilan teri to’qimasi o’rtasida bog’lanishlik mustahkamligi hisoblanadi. Po’stin va movut beruvchi qo’ylarning terisini jun qoplamini tukilishiga yo’l qo’yilmaydi. Juni tukilib ketayotgan terilarni esa yelim olish uchun ajratiladi.

Terining zichligi – charm yarim fabrikatlarini fiziko-mexanik xususiyatlari – mustahkamligi, cho’ziluvchanligi, ishqalanishga qarshiligi harorat ta’siriga chidamliligi, suvga munosabati va boshqa ko’rsatgichlari terining zichligiga to’g’ridan –to’g’ri aloqadordir. Terining zichligi (puxtaligi) to’r qavvati qoplagan tolalarning o’ramlariga teri mag’z qatlamidagi yog’larning yig’ilib qolganligiga terini birlashtiruvchi qavatini bo’sh bo’lib qolishi va teri mag’z qavatining soch xaltachalari, shuningdek charm bezlari buklanganligi natijasiga bo’shashishiga ma’lum darajada bog’liq bo’ladi. Terining zichligi (organileptik) sezgi organlari bilan terining umurtqa aog’ona qismini qo’l panjalari bilan paypaslash orqali, aniqlanadi.Ho’l tuzlab konservalangan zich puxta terilar kanja bilan paypaslaganda tarang tog’aysifat teri mag’zi qavati bilan ajralib turadi.

Terining sath (yuzasi) – Hayvonlarning xiliga qarab ularning terilari turli shakl ko’rinishiga ega bo’ladi. Teri qismlarining umumiy (faoliyatlari) qalinligi va to’qimasining tuzilishi, shuningdek ularning xossalarini xarakterlanishi (tavsiflanishi)Fiziko-mexanik va kimiyoviy tarkibi – terining sathi deb aytiladi. Terining sathini bilish uchun uni to’g’ri konserviyalash, saqlash (asrash),

shuningdek to'g'ri oshlash va tayyor bo'lgan charmni samarali ishlatish uchun zarurdir. Qoramol terilarining oq chiziq bo'ylab tilinib shilingan joylarini, qismlarini ushbu qismlari nisbiy qalinligi va zichligi bir xildir: kallasi, yoqasi, chati, terining o'rta qismi, sag'ri, etaklari oyoqlari hisoblanadi. Bosh qismi ancha qalin va po'kkak tuzilishga ega. Terining o'rta qismi yoqadan to'g'ri chiziq orqali oldingi oyoq cho'kmalari orqali ajratilgan bo'lib yonboshidan oldingi va orqa oyoqlari cho'kmalari orasida birlashgan masofa etaklari bilan chegaralanadi.

Yoqasi va terining o'rta qismi, o'rtasidagi chegara oldingi oyoqlarining cho'kmasi orasidan o'tadi.Sag'ri terining o'rtasiga kiradigan maydonini dumg'oza o'zagidan to orqangi chatlarigacha bo'lgan masofani o'z ichiga oladi.

Terining o'rta qismini savrisiz maydoni, terining yaxlit bo'lagi yoki qismi deb ataladi. Terining o'rta qismining, teri mag'z qavatini tuzilishi o'zining murakkab to'qimalariga ega bo'lib, har tomonga qalin hosil qilib tolalari bir-biri bilan jips joylashgan. Bunday tuzilish terining o'rta qalin bel qismining uzilishiga mustahkam, cho'zganda ham cho'ziluvchan bo'lishligini taminlaydi. Terining o'rta bel qismining butun qalinligi bo'ylab zichligi va mustahkamligi deyarli bir xil.Terining bel qismini orqa va etak tarafiga qarab qalinligi asta-sekinlik bilan yupqalashib boradi. Faqat navvoz terilarida terining bel qismidan yoqasiga qarab qalinlashib boradi.

Yoqasi terining o'rta bel qismiga nisbatan pukkaroq, bu uni tayyor mahsulot bo'lganida baholanishini pasaytiradi. Yoqasining qalinligi notekis taqsimlanadi. Yuz qavatida burishlar bo'lib hayvonlarning orriq holda yaqqol ko'zga tashlanadi. Etaklari o'zining o'ta yupqaligi bilan ajralib turadi terining mag'z qavatiga nisbatan etaklari birmuncha po'kroq bo'ladi. Ayniqsa ko'p tulagan urg'ochi mollarning etak qismlari nisbiy yupqaroq va bo'shroq bo'ladi. Etaklariga chatlar tutashgan bo'lib, chatlari etaklariga nisbatan yupqa, cho'ziluvchan va bo'sh bo'ladi.

Old va orqa oyoqlaridan shilingan terilari o'zining yupqaligi, to'qimasining bo'shligi va kam pishiqligi bilan ajralib turadi.

Otlar terisining satxi bir muncha o'zgacha taqsimlanadi. Terining sag'ri qismi birmuncha qalin va pishiq, qolgan tolalari, tutamlari baquvvat bo'lib o'zaro tig'iz tola to'qimalarini tashkil qiladi. Sag'rining ikkita botiq tig'iz tuzilishiga ega bo'lgan qismi bo'lib, son suyagi izi (tuguncha) deb ataladi. Sag'ri o'zining qalinligi va mustahkamligi bilan, poyabzal, tag charmi ishlab chiqarish uchun yaroqlidir. Ot terisining yag'ri qismi, sag'ri qismidan birmuncha farq qilib, o'zining yupqaligi qalinlashgan tolasi tizimlarining kuchsiz to'qimalari bo'lganligi sababli aoyabzal ustki qism va ostarlik uchun ishlatiladi.

Sag'ri va yapog'i qismlarining, yuz tomonidan umurtqa pog'onasidan chatlari tarafiga qarab silliq yotgan junning farlaridan ajratiladi..

Cho'chqa terilarining qalin o'rta qismining qalinligi uncha katta bo'lmaydi. Yonlari, kurak va bellarida qalinligi bir muncha yupqaroq, terining eng yupqa qismi bo'lib,qorni, ko'kragi, chatlari, oyoq oraliqlari va ayniqsa kurak tarafi hisoblanadi. Nar cho'chqalarning yon taraflarida tog'ay o'simtalari bo'ladi. Cho'chqa terilari o'zining bo'shligi, po'kkakligi ko'p miqdorda yog' kataklari bilan qoplanganligi sababli farqlanib terilardan olingan tayyor mahsulotlar ingichka qarama-qarshi tomonga qarab o'tgan tirishlardan iborat bo'ladi.

7-Ma'ruza: **Terini tuzilishi, tartibi va fiziko-mexanik xususiyatlari.**

REJA:

1. Xayvonlar terisining tuzilish tarkibi.
2. Charmbop terilarning tuzilishi.
3. Muynabop terilarning tuzilishi.
4. Po'stinbop terilarning tuzilishi.

Adabiyotlar:

1. Зокиров М.Д.Атамуродов К.А.Хайдаров К.Х. Хайвонлар хом ашёси товаршуносли. Тошкент, 1999 й

2. Каспарьянц С.А. Кошилёв А.Ф. шкутов Ю.Г Товароведение и технология первичной обработки кожевенного сырья. Москва Легкая индустрия, 1977 й.

3. Muynabop,po’stinbop va charmbop terilarni ishlab chiqarishni uslubiy qullanmalari. Toshkent, 2008 y.

4. O’zinform agroprom targ’ibot va ilmiy- texnikaviy axborotlar Respublika markaziy «Bildirish»lari.

5. Muynabop, po’stinbop va charmbop terilari Davlat standartlari. 2000 y.

Xayvonlarning teri qoplami juda murakkayu tuzilishiga ega. Xayvonlar terisi xujayralari va xujayrasiz moddalardan tashkil topgan. Terini ko’ndalaniga kesib zarrabin (mikroskopda) yordamida ko’rilganda, teri to’qimalari bir-birini ustida qoplashib joylashganini xamda bir-biriga o’zaro bog’langanligini, lekin ular bir-biridan tuzilishi bilan keskin ajralib turishni vazifalari xam xar xil bulishi bilan xarakterlanadi. Ko’pincha xayvon terilari to’rtta qavat bo’lishi bilan farqlash mumkin. Birinchi **epidermis** yoki terining yuza qavati (terining ustki qavati); ikkinchi mag’z qavati yoki terining haqiqiy charm qavati; uchinchi terining ostki to’qimasi yoki terining ostki qavati; turtinchi terining osti mushak kavati. Hayvonlarning teri qavati asosan organizmni kasal tarqatuvchi mayda tangachalardan (batkriyalardan) kimyoviy moddalardan, mexanik jaroxatlardan asraydi. Bundan tashqari xayvonlarni tanasini sovib yoki isib ketishdan moddalarning almashinuvini va tanada bo’lgan ma’lum miqdordagi suvni muvozanat qilib ushlab turishi bilan. Teridan ter chiqishi bilan birgalikda parchalangan ayrim moddaldar xam chiqib ketadiYu shuningdek. Ma’lum darajada gazlar aldmashinuvi – uglerod 4-oksidi. Ajralib chikib, kislorod qabul qilishni bajarib turadi. Bundan tashqari teri sezgi organi qobiliyatini xam bajaradi. Bunda nerv organlarini uchlari joylashgan bo’lib, ular xarakatni, og’riqni xis qilish nervlari xam joylashgan bo’ladi.

Xar xil xayvonlarning terisini gistologik tuzilishlari bir xild bo’ladi.

1. Epidermis – terining ustki qavatiga aytiladi. Bu teri to’ыimasining yuqori qatlami xisoblanib, ko’plab qavatlangan, qadaqlanib usti siniqlashgan to’qimadan iboratdir. Epidermis vazifasi organizmi tashqi muhitdan yetkaziladigan barcha nohushliklardan muxofaza qiladi. Undan tashqari suvni tanadan bug’lanib chiqib kamaytiradi. Shuningdek. U suv bilan yog’ bezlarini ajratib chiqarganligi uchun terisini yog’lanishi natijasida terisi deyarli qo’llanilmaydi.

Cho’chqa terilarda esa jun qoplami o’ta dag’al va siyrak joylashganligi sababli bu terilarning epidermisi kalin bo’ladi, terining mag’z qavatiga ko’p sanli burmalari bilan botib kirgan bo’ladi. Bunna bo’rtmalar paydo bo’lshiga sabab epidermisda o’zining shaxsiy qon tomirlari bo’lmasligidadir. Shuning uchun xam to’qimaning hayot faoliyati, terini mag’z to’qimasidan chiqib turuvchi suyuqlik modda bilan oziqlanadi.

Agar bu bo’rtmalar bo’lmaganda bu qatlamni ozuqa moddalar bilan ta’minlanishi qiyin bo’lar edi. Bulardan tashqari burtmalar epidermis va terini mag’zi qatati urtasidagi bog’lanishni mutahkamlab ustidagi qatlamini o’sishigiga qulay sharoit yaratib beradi. Bunaqa qo’laylikldan epidermis juda tez qalinlashib ketishiga sabab bo’ladi. Terida soch o’sib chiqqan joylarida epidermis gidroblashgan chukurchalar paydo bo’ladi. Epidermis qalinlashgan joylarida yaxshi farqlangan molpigli va qobik qatlamlarga firolagan bo’ladi. Molpigli qavatini uzi esa uz qavatida ya’ni qatlamdan iborat buladi. Birinchi asosiy yoki tayyorlovchi qavat, ikkinchi – to’rsimon qavat, uchinchi esa donador qatlamdan iborat bo’ladi.

Qobiq qatlami o’zining to’qimasini qobiqlash darjasini qarab o’ta. Ikkinchi darajali qavatlarga bo’linadi. Birinchi och qatlam, ikkinchi shaxsiy qobiq qatlam, uchinchi to’rlanuvchi qatlamlarga ajratiladi. Bu qatlamlar o’zaro juda sust bog’langan bo’lib, osonlikcha girmashib tugashadi. Shuningdek, yangi qobiklangan chukur qatlamdan kutariladigan to’qimalar bilan yangilanadi. Shurlanish jarayoni juda katta ahamiyatga ega bo’lib, teri qatlamining ifloslanishiga xamda teri yuzasiga utirgan tekin xo’r xasharotlardan tozalab turish vazifasini bajaradi.

Terining mag’z qatlami zarra tuzilishi (mikrostruktura) terining mag’z qavati yoki xususiy (asosiy) charm qavati bog’lovchi to’qimani bir xisoblanib, epidermisning tagida joylashgan bo’lib, teri tuqimasining asosiy qavati hisoblanadi.

Terining mag’z qavati xayvon tanasini mexanik jaroxatlardan muxofaza qiluvchi qalin qavat bo’lib, epidermisni ushlab turuvchi qavat xisoblanadi. Terining mag’z qavatida soch tomirlari, teri bezlari, qon o’tkazuvchi tolalar xamda asab uchlari tomirlari joylashgan bo’ladi. Bundan tashqari bu qavatda kollagen, elastik va retikulin tolalari xam joylashgan bo’ladi.

Teri mag’z qatlamining ayrim qavatlarini gistologik tuzilishi turlicha bo’lib, unda ikkita noaniq chegagaralanadigan qavatni kuzatish mumkin ekan. Birinchisi issiq bardosh yoki retikulyar qavatgabo’linar ekan. Epidermis bilan terini mag’z qavatini chegarasida negiz parda (bazalnaya membrana) joylashgan bo’lib, bu parda terini mag’z qavatidagi kollagen tolalariga o’tgan ingichka to’r tolalardan tashkil topgan bo’ladi. Bu tolalar kimyoviy tarkibi bilan kollagen tolalardan bir

muncha farq qilib kaynatilganda yemishga aylanmaydi. Asosiy pardada bundan tashqari elastik tolalar xam mavjud buladi.

Charm mahsulotlari ishlab chikarishda teridan epidermis va jun tolalarini qoplami tushiriladi (olib tashlanadi) asosiy parda esa tayyor charmni yuz qismi bo'lib qoladi.

Negiz pardani tagida issik bardosh yoki burtma qavat joylashgan bo'lib, uning pastki chegarasida negiz soch tolasi piyozchalari va teri bezo'lari joylashgan bo'ladi. Terining eng rivojlangan qismlarida bu qavat burtma shaklda epidermisga botib, burtib turadi. Shuning uchun xam bu qavat burtma qavat deb nomlangan. Issiqbardosh qavatning ichida soch ildizlari, teri va yog' bezlari, qon va limfatik tomirlar, charm mushaklari qaysi kim organizm faoliyatida qatnashib xayvon tanasining xaroratini tartibga solib turuvchi qavat xisoblanadi. Shuning uchun bu qavatni xarakatni tartibga soluvchi qavat deb yuritiladi. Xaroratni tartibga soluvchi qavatda soch ildizlari oraliqlarini, charm bezlari atrofini va boshqa tartibiy tuzilish qavatlarni oraliklarini kollagen tolalari to'ldirib turadi. Bu qavatning yuqori va o'rta pog'onlarida elastik tolalari quyuq to'r hosil qilib joylashgan bo'ladi.

Bu tolalar soch xaltachalari va charm bezlari atrofida juda xam guj-guj bo'lib joylashgandir.

Charm mahsulotlariga ishlov berganda epiteliy qon o'tkazuvchi tomirlar, to'qima maydonlari parchalanadi va ular olib tashlanadi. Shu olib tashlangan joylarda bo'shliklar xosil bo'ladi. Natijada esa pishirilgan charmni issiq bardosh qavati po'kkok bo'lib, qoladi, bu esa charmning mustahkamligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Qanchalik issiqbardosh qavat rivojlangan bo'lsa, shunchalik tayyorlangan mahsulotlar quvvatsiz bo'ladi.

To'r yoki retikulyar qavat issikbardosh qavati tagida joylashgan bo'lib, bu qavat charmni mustahkamligini, tarangligini cho'ziluvchanligi mexanik xususiyatni ta'minlaydi, shuning uchun ham bu qavatni mexanik qavat xam deb yuritiladi. Bu qavatni to'r qavat deb yuritilishning ma'nosi. Bu qavat tolalarining to'r shaklida ega bulishligidadir. Bu qavatda kollagen tolasining taramlagi issiqbardosh qavatligiga nisbatan qalinroq bo'lib murakkablashgan joylashishini tashkil qiladi.

8- Ma’ruza: **Charmbop xomashyosining xususiyati va tasnifi.**

Reja:

1. Charmbop teri xomashyosining tasnifi
2. Katta ulchamdagi charm xomashyosi
3. Mayda ulchamdagi charm xomashyosi
4. Chuchka terisi
5. Charm xomashyosining xillash tartibi

Adabiyotlar:

1. Зокиров М.Д.Атамуродов К.А.Хайдаров К.Х. Хайвонлар хом ашёси товаршуносли. Тошкент, 1999 й

2. Каспарьянц С.А. Кошилёв А.Ф. шкутов Ю.Г Товароведение и технология первичной обработки кожевенного сырья. Москва Легкая индустрия, 1977 й.

3. Muynabop,po'stinbop va charmbop terilarni ishlab chiqarishni uslubiy qullanmalari. Toshkent, 2008 y.

4. O'zinform agroprom targ'ibot va ilmiy- texnikaviy axborotlar Respublika markaziy «Bildirish»lari.

5. Muynabop, po'stinbop va charmbop terilari Davlat standartlari. 2000 y.

Charm xomashyosi muhim tovar xususiyatlari va ishlatilish maqsadlariga kura 3 ta katta guruxga bulinadi.

1. Katta ulchamdagi charm xomashyosi

2. Mayda ulchamdagi charm xomashyosi

3. Chuchka terisi.

1. Katta uchlamdagi charm xomashyosi - qoramol, buyvol, yaklar, yiliqlar, tuyalar va bug'ilarning, vazni shilingan holda 10 kg dan oshsiz, holida 9 kg, dan oshik bulgan terilarni kiritiladi. Vaznining qancha bulishidan katiy nazar eshaklar va xachirlarning terisi xam shu guruxga kiritiladi.
2. Mayda ulchamlari charm xomashyosiga – vazni 10 kg gacha boshsiz xolida esa 9 kg gacha, bulgan buzoqlarning va yilqilarning, kuylarning, xonaki va yovoyi echkilarning terilar kiritiladi.
3. Chuchqa terilariga xonaki va yovvoyi chuchqalarning xamda maydoni yangi shilingan xolda 30 dm dan oshiq bo'lgan chuchqa bolalarining terilari xam kiritiladi.

Katta o'lchamdagi charm xomashyosi qo'yidagi manbalardan olinadi.

1. Tanachalar terisi 5-7 oylikdan 12 oylikgacha bo'lgan tanaga va buqalar terisi bo'lib ularning yangi shilingan xoldagi vazni 10 kg dan 13 kg gacha bo'ladi, teri tuqimasini qalinligi va zichligiga qarab teri maydoni 180 dm^3 dan 230 dm^2 gacha bo'ladi.
2. Teri tuqimasining qalinligi standart nuqtasida 2.7-3.5 mm buladi. Buqa terisi yangi shilingan xolda vazni 13-17 kg gacha buladi yosh buqalar terisi. Xayvonlarning yoshi 10 oylik va undan katta buladi. Bu terilarning maydoni 220 dm^2 dan 300 dm^2 gacha buladi.

Toychalar terisiga nisbatan buqa terisi ayrim topografik kismlardagi qalinligi buyicha ancha notekisligi bilan farq qiladi. Bu terilardan oyoq qiyimlarining, botiliklarini tikishdan foydalaniladi. Ishlov berilgan terilarining maydoni 219 dm^2 dan 237 dm^2 gacha tashkil kiladi.

Bu terilar yengil vazni 13-17 kg gacha, urta 17-25 kg, og'ir 25 kg dan ortik guruxlarga bulinadi. Ularning maydoni 200-480 dm^2 bulishi mumkin. Xar xil topografik qismlarda qalinligi 255-4,5 mm ni tashkil kiladi. bu terilar xromli charm, poyfzal tanliklari, texnik charmlar (kalinligi 4 mm gacha bulsa) ishlab chiqarishga muljallangan. Ishlov berilgan xoldagi maydoni 240-428 dm^2 tashkil qiladi.

Axtalangan xukizlar terisining yangi shilingan tirik vazni 17 kg dan oshiq bulishi lozim.

Vazniga ko'ra bu xil terilar yengil 17-25 kg va og'ir 25 kg dan ortiq guruxlarga bulinadi. Terining maydoni 250-500 dm^2 ni tashkil qiladi. Terining standart nuktasidagi qalinligi yengil terilarda 2,5-3,5 mm, og'irlarda esa 3,5-5 mm tashkil qiladi.

Axtalangan xukizlar terisi ayrim topografik qismlardagi qalinligi buyicha ancha tekisdir.

Bu terilardan xromli charm, og'ir terilaridan poyfavzal tanliklari, texnik charmlar ishlab chiqarishda foydalaniladi.

Xukiz (axta kilimagan) terisi yangi sh ilingan xoldagi vazniga qarab yengil 17-25 kg va og'ir 25 kg ortiq buladi. Terining maydoni 300-500 dm^2 tashkil qiladi. Ishlov yuberilgan xolda 260-440 dm^2 tashkil qiladi.

Standart nuqtaligidagi qalinligi 4,5-5,5 mm bulib, ayrim topografik qismlarda bu kursatkich 4 mm dan 10 mm gacha uzgaradi.

Buyvol va yaklarning terilari xam xuddi qoramolning katta terisi kabi xillanadi va ishlatiladi.

Tuya terisi yangi shilinlan xolda 10 kg dan 25 kg gacha , yengillari 10 kg-17 kg gacha va og'irlari 25 kg dan ortiq buladi. Maydoni esa 340-460 dm^2 tengdir. Standart nuqtasidagi qalinligi 3,5-5,0 mm ga tengdir. Tuya terilaridan xromlangan charm, poyafzal tagliklari ishlab chiqariladi. Qoramol farqli ularoq tuya terilari ularda urpoq bulganligi sababli 2 bulib shilib olinadi yoki 3 ga bulinadi.

Yilqi terisi – yangi shilingan xolda 10 kg dan ortik bulgan yengil 10-17 kg dan ortiq. Terining maydoni 160-420 dm^2 tashkil qiladi.

Eshak va xachir terilari vazni toyfalariga bulinmaydi. Maydoni 70-250 dm^2 , qalinligi 1,8-3,5 mm tengdir bulardan xromli charm va yetarlik charmlari ishlab chikariladi.

Mayda o'lchamdagi charm xomashyosi manbalari olinadi.

1. Chala va ulik tug'ilgan buzoqlar terisi vazni buyicha farqlanmaydi. Bu terilar yangi ishlangan yoki tuzlab kuritilmagan xolida 30-70 $dm^{2.}$ Go'sht, parda tomonida qizil dog'lar, qon izlari qon tomirlari yog'on kuziga tashlashnishi bilan ajratib turadi, bu terilarning og'irligi 2 kg dan maydoni 40-70 dm^2 oshmaydi va ulardan charm. Xamda muyna maqsadlarga foydalaniladi.

2. Tug'ilib ut yeyishiga utmagan buzoqlar terisi – jun qoplami tulamagan, yaltiroq va zich teri tuqimasi mustahkam bulib, vazniga kura farklanmaydi.

3. Tugilgandan keyin ut yeyshigiga utgan buzoqlar terisi vazni 10 kg gacha buladi. Terilarning jun qoplami ancha siyraklashadi, teri tuqimasi bush buladi, bu terilarning jun qoplami ancha siyraklashgan. Teri tuqimasi bushagan. Ishlov berilgan terining maydoni 126-178 dm^2 . Xromlangan charm ishlab chiqarishda foydalaniladi.

4. Chala va uliq tugilgan kulunlar terisi vazniga kura farqlanmaydi.

5. Toychoqlar terisi – sut emib yurgan yoki yeyishiga utgan toychoqlar terisi: yangi shilingan xoldagi vazni 5 kg gacha buladi.

Sut emib yurgan toychoqlar terisi kalta. Yaltiroq, jun qoplamiga ega bulib teri tuqimmasi zich. Yem-xashak yeyishiga utgan toycholqar terisining jun qoplami siyraklashgan, teri tuqimasi bushagan buladi. Sut emib yurgan toychoq terisi 50-70 dm^2 yem xashak utgan 70-105 dm^2tashkil qiladi.

6. Toy terisi – yangi shilingan xolda 5-10 kg gacha buladi maydoni 105-125 dm^2 buladi. Toychoqlar terisi kabi foydalaniladi.
7. Butaloqlar terisi vazni 10 kg gacha buladi.
8. Rus kuylarning terisi – kalta dum. Ingichka dum va yogli dum tuzilishidagi barcha dag'al junli kuy zotlarining xamda barra teri beruvchi katta yoshli qo'ylarning terisi, tuqimasi mustahkam. Nozik va qayishqoq, kuprok qora rangda buladi. Roman zotining terining jun qoplami esa kuk yeki sal xavo rangda buladi. Junlari mayin sal tulqinlangan jingalakda buladi. Teri maydoni 65-72 dm^2 tashkil qiladi. Bu terilardan buyumlar ishlab chiqariladi.
9. Chul kuy terilari – dag'al jun beruvchi dumbali va katta yoshdagi korakul kuylaridan olinadi. Teri tuqimasi nisbatan qalin, dag'al va bushagan, juni kupincha jigar. Qizgich, och kuk. Tuk-kuk rangda, qilchik tolalari siliq tivit tolalari esa nozxik va yumshoq buladi.

10. Chul echkilarining terisi – Azarbaydjon, Armaniston, Grujiston, Urta Osiyo, Kozog'iston urchitiluvchi echkilardan olinadi. Chul echkilarning terisida bir tusda uzun qilchik tolalari qalta tivit tolalari bilan aralashib usadi.
11. Mayin yuqshoq echki terisi – teri tuqimasi qayishqoqligi ishlov berilganda bet qismida chiroyli naqshlar paydo buladi. B terilar asosan sutdor va sutdor tivitli, echki zotlaridan xamda jun yokkasildagi echkilar Orenburg echki zotlaridan olinadi.
12. Yovvoyi echki terilari – yovvoyi echkilardan jayron, kiyiq arxar, tog' takalaridan ovlab olinadi. Katta yoshdagi xayvonlarning terisi 60-100 dm^2 tashkil qiladi. Bu terilardan kupkari va astarlik charmlar ishlab chikariladi.

Chuchka terisi – xonaki va yovvoyi chuchkalardan olinadigan sath ulchamiga qarab guruhlarga ajratiladi, yangi shilingan xolida:

A) mayda terialr 30 dm^2 dan 70 dm^2 gacha

B) urta terilar 71-120 gacha

V) katta terilar 120 – 200 dm^2 gacha va urta katta 200 dm^2dan ortiq buladi.

Mayda va urta ulgan chuchka terilardjan xromlangan charm poyafzal ishlab chiqariladi.

9-Ma'ruza: **Pustinbop va muynabop terilarning xususiyatlari va tasnifi**

REJA:

1. Muynabop qo'y terilarining xususiyatlari va tasnifi.
2. Pustinbop qo'y terilarning xususiyatlari va tasnifi.

Adabiyotlar:

1. Зокиров М.Д.Атамуродов К.А.Хайдаров К.Х. Хайвонлар хом ашёси товаршуносли. Тошкент, 1999 й

2. Каспарьянц С.А. Кошилёв А.Ф. шкутов Ю.Г Товароведение и технология первичной обработки кожевенного сырья. Москва Легкая индустрия, 1977 й.

3. Muynabop,po’stinbop va charmbop terilarni ishlab chiqarishni uslubiy qullanmalari. Toshkent, 2008 y.

4. O’zinform agroprom targ’ibot va ilmiy- texnikaviy axborotlar Respublika markaziy «Bildirish»lari.

5. Muynabop, po’stinbop va charmbop terilari Davlat standartlari. 2000 y.

Qo’ylarni beradigan mahsulotlariga qarab turt xil turga ajratib urganiladi: mayin junli, yarim mayin junli, yarim dagal va dagal junli. Barcha qo’y terilaridan olinadigan xom ashyolarni ishlab chiqarish buyurtmasiga asosan uchta guruhga – muynabop olinuvchi qo’y terilari pustinbop olinuvchi qo’y terilari va charm olinuvchi kuy terilariga ajratiladi. Qo’y terining mikrostrukturalari ma’lum bir xususiyatga ega bulganligi uchun ulardan ishlagan yarim fabrikatlar pishiqligi bilan yorituvchanligi va xamda urta suv utkazuvchanligi bilan yorituvchanligi va xamla urta sutv utkazuvchanligi bilan ajralib turadi. Terining tuqimasining epidermisi, terining umumiy qalinlini 1-2,5 % ni tashkil qiladi. Charm i/ch sanoatida yarim fabrikatning sifatiga ta’sir ko’rsatmaganligi sababli epidermisi jun qoplami bilan birgalikda ta’sir kursatmaganligi sababli epidermisi jun qoplami bilan birgalikda olib tashlanadi. Muynabop i/ch epidermis muhim ahamiyatga ega bulganligi sababli, epidermisga juda ehtiyotlik bilan mshlov beriladi, chunki shikastlangan epidermisdan jun qoplami tukilib ketadi.

Muynabop teri beruvchi qo’ylarning jun qoplami bir xilda bo’lishiga kurinishiga karab ma’lum darajada, yarim fabrikat va buyumni baholashda muhim bo’lganligi va muynabop terini sifatini aniqlab beradi. Kuyuk (tigiz) jun qoplamiga ega bulgan qo’y terilaridan tayyorlangan muynabop terilari uzining pishiqligi, umumiy kurinishini, issiqni saqlash qobiliyati va chidamligi bilan siyrak jun qoplamiga ega bo’lgan qo’y terilariga nisbatan ma’lum darajada ustun turadi. Jun qoplamining tigizligini (qo’yuqligi) ko’p xollarda jun tolalarining ingichkaligi bir xil bo’lishi bilan uzviy bog’liq buladi. Mayin jun beruvchi qo’ylarning jun qoplami uta tigiz joylaganligini qo’y terilarining umumiy yuzasi ko’proq qismini qoplab turgan junning uzunligi va ingichkaligini bir-biriga mos tushishi, tekisligi xom ashyoni va yarim fabrikatni sifatiga katta ta’sir kursatadi. Mayin jun beruvchi qo’ylarning butun maydoni tivit bilan qoplaganlari, ingichkaligi va tigizligini butun maydoni tivit bilan qoplaganlari bulsa bunday qo’y terilari uzining jun qoplami bilan uta tekisligi bilan ta’riflanadi.

Yarim mayin jun beruvchi qo’y terilari. O’zining urta yoki yirik tulkinsimon (jingalak) bir xil shtapell tuzilishiga ega bulishi bilan ifodalanadi.Chetlari va

oyoqlari jun qatlamlarini uchlari kokili tuzilishiga ega bulishi, terisining butun maydoni buylab alohida usgan oralik tolalari bulishiga ruxsat beriladi. Sigay qo'ylarning junlarini mayinligi 46 sifat kursatkichlari (34,1-37 mkm) bulishligi ruxsat beriladi. Yarim mayin jun beruvchi qo'ylarning turi bir muncha kupolroq, ayrim tolalarning ingichkaligi uzaro farq qiladi.Yarim dag'al muynabop beruvchi qo'y terilari. Bu terilar bir xil bulmasligi qokilchalari shtapelda aralash tuzilishiga ega bulishligi bilan xarakterlanadi. Yetarli darajada tivit va qupol bulmagan uzunroq oralik va qilchik tolalari bulishligi bilan ta'riflanadi.

Pustinbop olinuvchi qo'y terilari. Pustinbop olinuvchi qo'y terilariga urta va katta yoshdagi xar xil dag'al jun beruvchi (qiskabumli, oriq uzun dumli, uzun yog'li semiz dumli, dumbali, kavkaz zotli barra teri beruvchi va korakul) kuy zotlari kiradi.Bu terilar uz tukimalarining tuzilishi va holatiga qarab va jun qoplamini xolatiga qarab xar xil kiyim tikish uchun yaroqli xisoblanadi. Terining maydoni va vazni kursatkichlari pustinbop ishlab chikarishdan junda katta axamiyatga ega I JDS 28509-90 standartlariga eng kichik ishlov berilmagan pukstinbop qo'y terilarni Romanov qo'y zotidan, xamda katta yoshdagi qo'ylardan 35 dm^2 dan ortiq, shirbozni 25 dm^2 dan ortiq maydonga ega bulganlari va pustinbop beruvchi qo'y terilari 18 dm^2 dan yuqvori bulishi kerak. Terilarning qalinligi va pishiqligi – buyum ishlab chiqarishda terining qalinligi sag'rida 1,8-2,5 mm ni tashkil qiladi, xar xil jinslarga qarab qo'ylarning terisini qalinligi turlicha buladi. Yosh xayvonlarning terisi yupqaroq buladi. Terining tuqimasining pishiqligi nafaqa kollagen tolalarni rivojlanishiga bog'liq buladi. Shuningdek yog' tukimalarini xam rivojlanishiga ta'sir kursatadi. Teri tuqimasini yog'li bulishi buyashga katta ta'sir kursatadi.

Barcha dagal jun beruvchi qo'y terilari GOST I JDS 28509-90 ga I DJS 8439-57, i JDS 6192-57 buyicha Romanov. Rus chul qo'y terilariga ajratiladi.

Charm olinuvchi qo'y terilari. Charm beruvchi qo'y terilariga barcha dagal jun beruvchi qo'ylarni jun qoplami va teri tuqimasini sifati, pustinbop buyumlarni tayyorlash uchun kerak bulmagan va talabga javob bermagan qo'y terilari kiritiladi. Bular qatoriga chul. Rus va qatta yoshdagi romanov qo'ylarning maydonining kengligi 35 dm^2 dan kam bulmasligi, junsiz juni kirkilgandan keyin usib ulgurmagan, shuningdek ulgan qo'y ustidan juni kirkib olingan siyrak jun qoplamiga ega bulgan qo'y terilari 50% dan ortiq maydoni tullash va jun tukilishi nishonasi bulgan, jun qoplamida juda kup sinuvchav va ulik soch tolalari bo'lgan, chukur botgan tozxalab tashlash imkoniyati bulmagan chakirtikanli yoki yotik jun qoplamiga ega bulmagan (svalennqy) maydonining katta qismini juni tukilib kam bulib qolgan, junini qaysi bilan chala qirkalgan va boshqa nuksonlardan iborat jun qoplamidan, shuningdek terixur va kuya jaroxatlangan va uta oriqlashi natijasida. Jun qoplamidan kul bilan kuchsiz tortganda o'zilib ketgan terilarini kirgiziladi. Rus va romanov qo'y terilaridan aoyabzalni ustki qismi uchun ust bosh kiyimlari, charmlar, surat solgich charm, attorlik va kulpoqlik charmlari olinadi. (Chul qo'ylaridan, poyabzal va ust-bosh shobroni, astralik va kulmoq charmi olinadi).